

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

«ВІЙНА В КОСОВО 1998 –1999 РР.»

Студентки 4 курсу, групи ІА–42
спеціальності 032 «Історія та археологія»

Цюпи Каріни С.

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент Стефанюк Галина Василівна

Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Генеза конфлікту в Косово в історичній ретроспективі.....	7
1.1. Національні, історичні та релігійні передумови Косовського прецеденту.....	7
1.2. Причини албансько-сербського конфлікту.....	16
Розділ 2. Хід протистояння в Косово 1998–1999 рр.....	22
2.1. Конфлікт навколо Косово в 1998 р.....	22
2.2. Військова операція НАТО 1999 р. в Косово та завершення війни.....	28
Розділ 3. Наслідки Косовського конфлікту 1998–1999 рр.....	45
Висновки.....	52
Список використаних джерел.....	54
Додатки.....	60

ВСТУП

Після завершення Другої світової війни Косово стало осередком одного з найгостріших воєнних конфліктів у Європі, наслідки якого досі залишаються відчутними. Хоча з моменту проголошення незалежності Косово минуло вже сімнадцять років, цей регіон і надалі відіграє роль нестабільного елементу на Балканах, створюючи потенційні ризики для глобального і геополітичного спокою.

З огляду на сучасну ситуацію, Косово, як і чимало інших територій, перебуває у центрі суперечностей між провідними світовими державами. Напруженість між основними геополітичними гравцями, зокрема США та Росією, спричинює зростання політичного тиску та етнічних конфліктів у деяких регіонах. У цьому контексті албанський сепаратизм у Косово слід розглядати не лише як локальну проблему, а як складне політичне явище, яке має історичне підґрунтя та сформувалося під впливом регіональних і глобальних чинників.

Вивчення подій в Косово є **актуальним**, оскільки, по-перше, цей конфлікт демонструє складність міжетнічних зіткнень, що призвели до гуманітарної катастрофи. Вивчення цієї теми дозволить краще зрозуміти трагічні наслідки політичних суперечностей та національних протистоянь. По-друге, військова інтервенція НАТО в Косово значно вплинула на сучасні міжнародні відносини, зокрема на принципи захисту прав людини та їх перегляд. Розгляд цього питання допомагає досягнути зміни у підходах міжнародної спільноти до гуманітарного втручання та забезпечення безпеки. По-третє, косовський конфлікт став важливим прецедентом у контексті самовизначення народів, що залишається актуальним на тлі нинішніх геополітичних процесів. Незалежність Косово, проголошена у 2008 році, й досі викликає суперечки між державами, що робить важливим аналіз історичних передумов та наслідків.

Предметом дослідження є військово-політичні процеси, що відбувалися під час війни в Косово у 1998–1999 роках. Це включає аналіз причин та

наслідків конфлікту, ролі міжнародних організацій, впливу військових операцій на гуманітарну ситуацію та політичну карту Балканського регіону.

Об'єктом дослідження виступає сам Косовський конфлікт, тобто комплекс військових, політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися внаслідок зіткнення між сербськими силами та Армією визволення Косово, а також втручання НАТО та його впливу на перебіг війни.

Метою дипломної роботи є дослідити причини, перебіг і наслідки війни в Косово 1998–1999 рр., зокрема її вплив на міжнародні відносини, роль міжнародних організацій (НАТО, ООН, ОБСЄ) та правозахисні аспекти, що виникли у контексті збройного конфлікту.

Завдання дослідження:

- проаналізувати історичні передумови конфлікту між Сербією та албанським населенням Косова;
- охарактеризувати основні етапи війни в Косово (1998–1999 рр.), ключові події та сторони конфлікту;
- визначити роль і дії міжнародної спільноти, зокрема НАТО, у врегулюванні конфлікту;
- дослідити порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права під час війни;
- оцінити наслідки війни для балканського регіону, Європи та системи міжнародної безпеки;
- Розглянути міжнародно-правову оцінку військової інтервенції НАТО.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період із початку активних бойових дій у Косово (лютий 1998 року) до завершення збройного конфлікту та підписання Кумановської угоди (червень 1999 року). Для розуміння передумов війни та її наслідків також частково розглядається все ХХ століття.

Територіальні межі дипломної роботи позначені територією автономного краю Косово і Метохія, що на той момент входив до складу Союзної Республіки Югославія. У дослідженні також враховуються події, що

мали місце в сусідніх регіонах – зокрема, у Сербії, Албанії, Північній Македонії та Чорногорії.

Стан наукової розробки. Проблематика війни в Косово активно досліджується західними істориками, політологами, юристами та військовими аналітиками. Війна в Косово стала об'єктом пильної уваги з боку міжнародної наукової спільноти. Висвітленню причин конфлікту, етнічних протиріч, ролі міжнародних організацій та гуманітарних наслідків присвячені праці західних істориків, а також сербських і албанських авторів. Зокрема, в Україні ця тема вивчалася переважно в контексті міжнародного права та політики НАТО, що створює потребу у глибшому комплексному аналізі. Серед праць, що стосуються досліджуваної проблематики, відзначимо роботу В. Дівак «Косово, боротьба за незалежність: історія питання та його наслідки» [16]. Дослідниця аналізує геополітичну ситуацію, яка склалася внаслідок проголошення незалежності Косово. Авторка підсумовує, що, незважаючи на певні побоювання міжнародної спільноти стосовно можливого виникнення певних загроз, цей факт не матиме серйозних негативних наслідків для європейського регіону, так само як і для країн – членів СНД. Міжнародний аспект висвітлено О. Павленко у праці «Позиція міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова (1990–2010-ті роки)» [21]. Автором висвітлено процес зміни позиції міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова, показано, що історичні причини проголошення незалежності Косова стосуються системи протиріч, які сприяли руйнації федералізму Югославії. Дослідник також відмічає, що формування політики світового співтовариства щодо Косова обумовлювалось під впливом балканської політики провідних країн Західної Європи, а з 1993 р. – ЄС, США, Росії, сусідніх із Косовим балканських країн. Автор доводить, що політика ЄС щодо Косово є результатом складних компромісів між країнами-членами. Також цікавою є праця М. Пхіденко «Косовський прецедент та його вплив на сучасні міжнародні відносини» [26], в якій автор намагається пояснити вплив досліджуваної події на подальший розвиток міжнародно-правових відносин.

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи і методи наукового пізнання. Дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та міждисциплінарності. Основними методами є: хронологічний, який використовується для послідовного викладення подій; аналітичний – для вивчення внутрішніх і зовнішніх чинників конфлікту; порівняльний – для співставлення Косовської війни з іншими збройними конфліктами на Балканах; джерелознавчий – для критичного аналізу документів, заяв, свідчень очевидців та медіа.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в спробі комплексного осмислення Косовського конфлікту з точки зору сучасної історії. Особливу увагу приділено аналізу гуманітарної інтервенції НАТО як прецеденту, вивченню ролі медіа та пропаганди у конфлікті, порівнянню балканського досвіду з сучасними конфліктами у Східній Європі.

Практичне значення дипломної роботи позначене тим, що результати дослідження можуть бути корисними в кількох аспектах, серед яких: науковий – дослідження сприяє глибшому розумінню причин і механізмів етнополітичних конфліктів у сучасному світі, особливо в умовах постсоціалістичного простору; інформаційний – підвищення обізнаності щодо ролі міжнародних організацій, зокрема НАТО та ООН, у врегулюванні збройних конфліктів; освітній – матеріали роботи можна застосовувати у викладанні новітньої історії, міжнародних відносин, геополітики, конфліктології та права

Структуру дипломної роботи складають вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (47 позицій), а також додатки, які містять статистичні дані та зображають описані події.

Розділ 1.

ГЕНЕЗА КОНФЛІКТУ В КОСОВО В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

1.1. Національні, історичні та релігійні передумови Косовського прецеденту

Не знаючи історії Косово та Метохії або Космету, неможливо зрозуміти генезу конфлікту, що виник в регіоні.

Назва «Косово» вперше зафіксована у джерелах XII століття як територія, де проживали слов'яни-серби. Область Космет, що відома як Стара Сербія, вважається витокami сербської державності, а також осередком духовного та культурного розвитку. Призрен, одне з важливих міст цього регіону, у різні часи служив столицею сербських правителів. Протягом століть цей край залишався частиною Сербії, окрім періодів, коли його окупували іноземні сили: Османська імперія з XIV по XIX століття, а також нацисти під час Другої світової війни, коли територію приєднали до Великої Албанії. У добу правління царя Душана, сербська держава була найвпливовішою на Балканах. На землях Космету збереглося близько 1300 культурних пам'яток, зокрема понад 200 церков і монастирів раннього середньовіччя, що створює одну з найвищих концентрацій історичної спадщини у Європі. Через це Косово має виняткове значення для сербського народу як осередок його історії, культури та духовності.

Після завоювання цієї місцевості Османською імперією, у регіон почали активно переселятися албанці, що сповідували іслам. Починаючи з 1974 року, Косово, як автономна одиниця, набуває рис республіки в рамках Югославії. З початком розпаду федерації та відокремленням її частин, албанське населення регіону також заявляє про прагнення до незалежності. Вперше напруження на

національному ґрунті стало явним у 1981 році, коли спалахнули суперечки між югославською владою та албанськими представниками Косова, які прагнули змінити статус краю – з автономного в сербських межах на рівноправну республіку у федерації.

Подальше розпорошення Югославії відбувалося в атмосфері численних конфліктів як етнічних, так і територіальних. У 1991 році з її складу вийшли Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, а також Македонія. У 1992-му утворилася нова державна структура – Союзна Республіка Югославія, до якої увійшли Сербія та Чорногорія. Розпад відбувався з різним ступенем напруги: вихід Словенії відбувся майже без конфліктів, тоді як македонський приклад більше стосувався дипломатії. Найсерйозніші зіткнення, як збройні, так і політичні, спостерігалися при відділенні Хорватії та Боснії і Герцеговини [23, с. 65].

Стривожена сербськими репресіями в Косово, адміністрація Джорджа Буша висловила погрозу, відому як «Різдвяне попередження Мілошевичу», послане 24 грудня 1992 року: «З огляду на конфлікт у Косово, спричинений діями сербів, США будуть готові застосувати воєнну силу проти сербів у Косово і проти самої Сербії» [29, с.17].

У міжвоєнний період уряд Королівства проводив у Косово і Метохії політику, спрямовану на регулювання міжетнічних відносин за допомогою адміністративних, економічних і культурних заходів. Проте такі дії часто супроводжувалися репресіями. Одним із головних завдань центральної влади було повернення етнічної рівноваги в регіоні, де кількість слов'ян значно зменшилася – приблизно на 150 тисяч осіб у період з 1886 до 1912 року. З цією метою проводились земельні перетворення, які мали модернізувати сільське господарство та обмежити великі землеволодіння, одночасно сприяючи заселенню територій сербами та чорногорцями. Проте реалізація цих заходів часто відбувалася шляхом конфіскації земель у місцевих албанців без відшкодувань, що викликало широке невдоволення серед населення. Хоча албанці мали право голосу, їх доступ до участі у виборах був обмежений

вимогами знання державної мови – сербо-хорватської, а вживання албанської було під забороною. В результаті багато хто з них опинився в положенні, що нагадує статус громадян нижчого рівня, що сприяло наростанню ідей сепаратизму та прагненню об'єднати албанське населення регіону в єдину національну державу – Велику Албанію.

Югославське Королівство припинило існування у квітні 1941 року після військової поразки від сил Осі – Німеччини та її союзників. Країна була розділена між окупаційними адміністраціями. Під час війни партизанські загони, очолювані Йосипом Брозом Тіто і підтримані Радянським Союзом та Великою Британією, змогли звільнити територію та відновити державність у новому вигляді – у формі федерації, що ґрунтувалася на комуністичних засадах. Протягом 1940–1960-х років здавалося, що етнічне питання вирішене. Однак уже з початку 1960-х у комуністичній партії розпочалася боротьба між прихильниками реформ і прибічниками централізації. У 1970-х роках відбулися репресії проти учасників національних рухів у Хорватії, Сербії, Македонії і Боснії й Герцеговині.

У період 1940–1960-х років існувала думка, що питання міжнаціональних відносин у державі було врегульоване. Проте вже з початку 60-х у лавах Союзу комуністів Югославії почали з'являтися суперечності – між тими, хто виступав за реформи та розвиток федеративної моделі, і тими, хто підтримував централізовану структуру управління. У 1970-ті роки виникли політичні переслідування, спрямовані проти активістів «Хорватської весни», сербських «лібералів» та прихильників оновлення устрою в Македонії, Боснії і Герцеговині.

Після завершення Другої світової війни, лідер албанських комуністів Е. Ходжа висловлював думки, що «Берлінський конгрес та Версальський мирний договір несправедливо порушили інтереси Албанії і албанської національної меншини Косова... Вони не погодилися з таким вирішенням питання і не бажають залишатися у межах Югославії, незалежно від її політичного устрою... Їх єдиний ідеал – це об'єднання з Албанією» [17, с.108–109].

Особливе положення регіон Косово і Метохія (Космет) отримав лише після утворення Федеративної Народної Республіки Югославія. Від того часу кожна зміна в Основному законі супроводжувалася зростанням автономії цього краю. Згідно з Конституцією 1946 року, Космет мав статус автономної області в межах Сербії [18, с. 374]. У 1963 році його перетворили на автономний край, а Основний закон 1974 року фактично прирівняв його до повноправного члена федерації.

Хоч у деяких партійних документах КПЮ висловлювалися ідеї про розвиток Югославії як держави рівноправних націй, фактично ж наголос робився на поширенні самоврядних практик. Конституція 1963 року також мала внутрішні протиріччя: з одного боку, національні меншини отримали статус народностей, а автономні області – статус країв; з іншого боку, роль національного чинника в системі самоврядування зменшувалася на користь економічних відносин.

Відповідно до Основного закону 1974 року, і республіки, і автономні одиниці набули політичної та господарської незалежності. Автономні краї, включаючи Косово, перебуваючи у складі Сербії, одночасно отримали права, подібні до тих, якими володіла сама Сербія як суб'єкт федерації. Проте вони не мали права виходу зі складу Сербії. Така модель мала на меті зберегти внутрішню цілісність держави. Але згодом стало очевидно: прагнення до самовизначення не вкладалися в концепцію єдиної югославської нації. Соціалізм з рисами самоврядування і ринку виявився мало відмінним від радянського варіанту [26, с. 152].

Навесні 1981 року, на тлі економічної кризи, знову загострилося питання щодо статусу Косова. Албанське населення, яке було четвертим за чисельністю в країні, вимагало надання республіканського статусу.

У травні 1980-го року помер Йосип Броз Тіто, незмінний керівник Югославії в повоєнний період. Його особистість значною мірою впливала на вирішення як внутрішньої, так і міжнародної політики. Авторитарна модель управління, яку він уособлював, довгий час стримувала прояви політичної,

економічної та національної напруги. Вже через рік після смерті Йосипа Броз Тіто, албанське населення Косова почало вимагати перетворення краю на республіку. Масові протести швидко переросли у відкриті сутички між албанцями, правоохоронцями та сербськими мешканцями. Ці події стали початком тривалого протистояння, яке тривало аж до повного розпаду югославської держави [27, с. 95].

У кінці 1980-х років, коли ситуація в Косові знову загострилася, в Сербії стартувала кампанія, спрямована на відновлення адміністративної та територіальної цілісності республіки, а також на обмеження повноважень автономних регіонів. У 1986 році з'явився Меморандум Сербської академії наук і мистецтв, який перетворився на своєрідну програму сербського націоналістичного руху. В Меморандумі зазначається: «Уповільнення розвитку суспільства, економічні труднощі, зростання соціальної напруженості та відкриті міжобщинні зіткнення викликають глибоке занепокоєння в нашій країні. Не лише політична та економічна система, а й увесь громадський порядок країни переживає серйозну кризу. Розпущеність та безвідповідальність на робочому місці, корупція та кумівство, відсутність правової безпеки, бюрократична свавілля, нехтування законом, зростання недовіри між людьми та грубий індивідуальний та груповий егоїзм – це повсякденні явища [39, с.96].

Занепад моральних стандартів та престижу провідних інституцій суспільства, а також брак довіри до можливостей владних структур поєднуються з громадською апатією та невдоволенням, відчуженням особистості від усіх представників та символів громадського порядку. Об'єктивний аналіз ситуації в Югославії свідчить про те, що криза цілком могла призвести до соціальних потрясінь з непередбачуваними наслідками, не виключаючи навіть такого катастрофічного результату, як розпад югославської держави. Ніхто не мав права закривати очі на те, що відбувалося і що могло статися. «І це особливо стосується найповажнішої установи наукових і культурних досягнень цієї нації. Сербська академія наук і мистецтв відчуває себе покликанною в цей критичний момент заявити про свою думку щодо стану

суспільства, переконана, що тим самим вона зробить свій внесок у зусилля, спрямовані на пошук виходу з нинішніх негараздів. Однак характер цієї роботи не дозволяє ігнорувати ключові питання югославської ситуації. На жаль, одним із цих питань є неоднозначне та складне становище сербського народу, яке гостро загострилося внаслідок останніх подій...» [6].

Головна важкість, з якою зіштовхнулося югославське суспільство, полягає не стільки у невиконанні історичних задумів, сформованих у часи визвольної боротьби, скільки у тому, що процес втілення цих ідей супроводжувався елементами старої системи. Усі подібні проєкти в сучасній історії часто поєднували нові принципи з минулими формами. Хоча вони не досягли повного визволення, утворені моделі були прогресивними – саме вони дозволили суспільству пережити труднощі та рухатися вперед.

Однією з яскравих особливостей югославської реальності став безпрецедентний розрив між задекларованими ідеями й фактичним станом речей. Згідно з офіційною позицією, держава ніби вже перевершила досягнення як західного, так і східного світу: впровадила найвищу демократію, надала робітникам владу через самоуправління, досягла гармонії між народами, позбулася надмірного втручання держави в економіку, довела ефективність ринку в межах соціалізму.

Однак на практиці ситуація далека від цього ідеалу. Основні свободи часто порушуються, вибори – формальність, суди не є незалежними, а думки, що не збігаються з офіційною лінією, можуть переслідуватися. Свобода слова, зібрань та організації – обмежена. Робітничий клас не має справжнього впливу на рішення та не може вільно організовуватись чи страйкувати. Відносини між національностями нерідко позначені суперечностями, конкуренцією і слабкою взаємодією між замкненими на собі економіками.

Югославська економіка більше не була єдиною, як і політика розвитку – вона розпалася на частини. Формально відмова від етатизму відбулася, але фактично його перенесли на рівень республік, де ця форма управління виявилася ще більш неефективною. Уже у 1967–1968 роках негативні наслідки,

такі, як застій і безробіття, стали помітними. Реформа, яку намагалися втілити, виявилася непродуманою і була швидко скасована. У результаті держава не досягла ефективної ринкової моделі, яка могла б підтримувати комплексний розвиток.

На відміну від інших змішаних моделей, югославська конструкція, сформована остаточно у 1974 році, являла собою суперечливу комбінацію авторитаризму, елементів громадянського суспільства та соціалізму. Вона не мала необхідної цілісності, аби забезпечити стабільне майбутнє. Без глибоких змін у конституційному та системному устрої, вирішити ключові проблеми було неможливо. «Країна й надалі занурюватиметься в кризу, якщо не будуть враховані фундаментальні принципи, без яких неможливий подальший поступ сучасної цивілізації, а саме:

а) суверенітет народу. В основі сучасної цивілізації лежить ідея про те, що політична влада належить народу, що єдиною легітимною політичною владою є та, яка випливає з вільно вираженої волі народу, і тому немає жодних моральних чи правових підстав для будь-якої еліти [за волею Бога, за кров'ю, релігією, расою, класом, ідеологічними переконаннями, історичними заслугами чи з будь-яких інших причин] привласнювати собі право говорити, вирішувати чи застосовувати силу від імені нації» [6]. Однак, соціалістична теорія довела цей принцип до надзвичайно радикальних меж. Якщо монополія на економічну владу є також одним із засобів формування еліт, які можуть нав'язати себе суспільству та отримати повний контроль над його політичним життям, то всі інститути, які роблять можливою таку монополію на владу, несумісні з принципом суверенітету народу, незалежно від того, чи це великий капітал, чи бюрократична держава. У цьому сенсі повний суверенітет народу може бути досягнутий лише в безкласовому суспільстві, в якому політичне, економічне та культурне життя було б організовано демократичним чином.

«б) Самовизначення націй. У сучасному цивілізованому суспільстві будь-який політичний гніт чи дискримінація за етнічною ознакою є неприйнятними. Югославське вирішення національного питання спочатку можна було б

розглядати як зразкову модель багатонаціональної федерації, в якій принцип єдиної держави та державної політики щасливо поєднувався з принципом політичної та культурної автономії національних груп та етнічних меншин. За останні два десятиліття принцип єдності ослаб і затьмарив принцип національної автономії, який на практиці перетворився на суверенітет федеральних одиниць (республік, які, як правило, не є етнічно однорідними).

с) Права людини. Сучасна епоха почалася з утвердження прав людини. Спочатку це були громадянські права: право на свободу думки, совісті, слова, пересування, об'єднання з іншими, організацію, публічні збори, публічні демонстрації та обрання представників. У нашому столітті до переліку громадянських прав додалися соціальні та економічні права: право на працю, на вільний вибір професії, на освіту, на рівну оплату за рівну працю, на соціальне забезпечення. Генеральна Асамблея ООН сформулювала всі ці права у своїй Загальній декларації прав людини, яка була прийнята 10 грудня 1948 року.

d) Ефективність. Сучасна епоха – це епоха ефективності. Державні інституції та спосіб організації загального життя суспільства повинні пройти випробування раціональністю. Це не завжди означає ефективний вибір цілей: великим недоліком нашої епохи є те, що сфери політики, етики та науки розділилися. Однак інструментальна ефективність та здатність знаходити належні засоби для досягнення поставлених цілей та ефективної реалізації певної політики є *conditio sine qua non* кожної сучасної держави. Це також означає, що кожна сучасна держава є великою системою, окремі частини якої регулюються, координуються та спрямовуються єдиним чином, що правила гри є чіткими, постійними та можуть бути змінені лише після серйозного вивчення та підготовки, що державні посадовці обираються насамперед за стандартами компетентності та особистої чесності, що прийняття рішень максимально ґрунтується на достовірній інформації та аналізі витрат і очікуваних прибутків» [6].

Жодна з основних умов для ефективної, логічної політики в Югославії не була виконана. Країна функціонувала як вісім розрізнених, слабо пов'язаних

систем. Єдина загальнодержавна стратегія розвитку фактично відсутня. Навіть якщо б вона існувала теоретично, реалізувати її було б неможливо через структурні бар'єри. Призначення на посади відбувалося здебільшого за критерієм відданості, що призводило до високого рівня некомпетентності та вразливості до корупції. Вирішення важливих питань здійснювалося без належного аналізу, часто з упередженням, за відсутності об'єктивної інформації, без відкритої дискусії або оцінки альтернативних варіантів.

Таким чином, поки подібний неефективний стиль керування домінував у політичному просторі Югославії, країну не можна було назвати сучасною. З цього огляду випливає висновок: справжня демократизація, оновлення політичних еліт, реальне національне самовизначення, рівність для всіх етнічних спільнот, включно з сербською, повна реалізація прав як особистих, так і громадянських, соціальних, економічних та послідовне реформування політичної системи й моделі розвитку були базовими умовами для подолання кризи, в якій опинилося югославське суспільство.

1.2. Причини албансько-сербського конфлікту.

У досліджуваний період керівництво Югославії перейшло до молодого політика – Слободана Мілошевича. Використовуючи патріотичні настрої сербського населення, він закликав до більш рішучої національної політики. Йому вдалося скасувати автономні права Косово і Метохії, а також Воєводини – регіонів, де мешкали переважно албанці та угорці. Саме посилення сербського націоналізму під проводом Мілошевича стало рушійною силою, що наблизила Югославію до розпаду. Словенія і Македонія здобули незалежність майже безконфліктно, тоді як Хорватія, Боснія й Герцеговина пройшли через масштабні збройні протистояння [36, с. 394].

У середині та наприкінці 1980-х років спостерігалось зростання сербського націоналізму, особливо серед сербів, які мешкали поза територією Сербії. Вони почувалися ізольованими і вразливими через піднесення націоналістичних рухів у Хорватії, Боснії та Косово. Найгостріші скарги надходили від сербів у Косово, які говорили про утиски з боку місцевих албанців.

У вересні 1986 року Сербська академія наук і мистецтв оприлюднила документ щодо «сербського питання» в Югославії. Цей текст, відомий як Меморандум, різко критикував сербське керівництво за пасивність перед обличчям загроз, насильства й навіть заявленого «геноциду» проти сербів у Косово. Зокрема, в Меморандумі стверджувалося, що руйнування прав, культури та безпеки сербів у регіоні є гіршою поразкою, ніж поразки Сербії в попередніх визвольних війнах.

Попри офіційне засудження з боку президента Сербії Івана Стамболіча, Меморандум відображав глибоке невдоволення, поширене серед сербів. Зі згасанням комуністичної ідеології політики почали використовувати це напруження задля зміцнення власних позицій.

Одним із таких політиків став Слободан Мілошевич, тодішній очільник комуністичної партії Сербії та колишній підопічний Стамболіча. Він швидко зрозумів, яку силу можуть мати страх і націоналізм для досягнення політичного впливу. 24 квітня 1987 року Мілошевич виступив перед натовпом сербів у Косово Полі, які протестували проти жорстокого ставлення з боку албанців. Звертаючись до людей, він виголосив відому фразу: «Ніхто не повинен сміятися вас бити!», яку згодом неодноразово транслиували на сербському телебаченні. Вона стала символом сербського націоналістичного руху. Переорієнтувавшись із комуністичної ідеології на націоналістичну риторичку, Мілошевич заявив, що серби повинні залишатися на своїй землі, боротися за свої права та змінювати ситуацію, а не просто терпіти: «Ви повинні залишатися тут. Це ваша земля. Це ваші будинки. Ваші луки та сади. Ваші спогади. Ви не повинні покидати свою землю лише тому, що на ній важко жити, тому що вас тиснуть несправедливість та деградація. Сербський та чорногорський характер ніколи не вважав за потрібне здаватися перед обличчям перешкод, демобілізуватися, коли настає час боротьби... Ви повинні залишатися тут заради своїх предків та нащадків. Інакше ваші предки будуть осквернені, а нащадки розчаровані. Але я не пропоную вам залишатися, терпіти та терпіти ситуацію, яка вас не влаштовує. Навпаки, ви повинні змінити її разом з рештою прогресивних людей тут, у Сербії та Югославії» [32].

Згідно з Конституцією Сербії 1990 року, регіони зберегли більшість своїх прав, окрім одного – можливості накладати вето на рішення центральної влади. Албанське населення сприйняло це як повне позбавлення автономії. Сербська сторона вживала деякі кроки для стабілізації ситуації – політичної та економічної – але вони виявилися безрезультатними. Парламент Косово, розпущений влітку 1990 року, розпочав формування тіньових органів управління, зокрема, нелегального уряду та підпільного парламенту. У підсумку, регіон розколовся на два окремі середовища – сербське та албанське. У 1994 році було створено навіть неофіційне міністерство внутрішніх справ Республіки Косово.

Серед головних причин зростання албанського націоналізму та сепаратистських прагнень слід назвати складну ситуацію в регіоні – політичну, економічну й соціальну. Косово залишалося найбільш відсталим регіоном у країні, незважаючи на значні природні багатства, зокрема родючі ґрунти та запаси вугілля [44].

У 1947 році економічний рівень регіону був лише трохи нижчим, ніж у Боснії, Чорногорії чи Македонії, але до 1980-го відставання стало в 2,5 разу більшим. На той час національний дохід на одну особу був на 72% нижчим, а безробіття – на 30% вищим, ніж у середньому по Югославії. Водночас рівень приросту населення був найвищим не тільки в державі, але й у всій Європі.

До політичних факторів загострення конфлікту можна віднести централізовану адміністративну модель, яка поширювала державний контроль на всі сфери життя. Криза соціалістичного блоку також серйозно вплинула на зміну ідеології в різних національних середовищах. Усе більше повноважень, включно з розподілом ресурсів, переходило від партійного центру до лідерів національних рухів, які прагнули реваншу.

Варто згадати і систему освіти. Ще з кінця 1950-х років вона була тісно пов'язана з албанською. Підручники, викладачі, методика – усе імпортувалося з Албанії, державні програми практично ігнорувалися. У 1970 році в Приштині відкрили університет, де навчалося майже 40 тисяч студентів, більшість з яких були албанцями. Освітній рівень у регіоні був навіть вищим, ніж у середньому по країні.

Розвиток албанського сепаратизму можна поділити на етапи: у 1950-х поширювалася націоналістична пропаганда, у 1960-х – протестні дії, збройні провокації; у 1970–1980-х – повстання і відкриті зіткнення; у 1990-х – боротьба за незалежність із застосуванням сили. Албанський сепаратизм у Косово отримував активну підтримку з боку підпільних рухів. Одним із найвпливовіших став «Револьюційний рух за об'єднання албанців», очолюваний А. Демачі. У програмних документах цієї структури проголошувалося, що

головною метою є визволення територій, населених албанцями, які були приєднані до Югославії, і їх подальше об'єднання з Албанією.

У регіоні також діяли інші підпільні групи, зокрема «Марксистсько-леніністи Косово», «Червоний народний фронт» і «Марксистсько-ленінська партія албанців Югославії». У 1982 році вони об'єдналися в одну структуру під назвою «Рух за албанську соціалістичну республіку в Югославії». Організація прагнула створення єдиної Республіки Косово, до складу якої мали увійти всі регіони з албанським населенням – Косово і Метохія, частини Західної Македонії, Санджака та Чорногорії – всі у межах югославської федерації.

Щодо напрямків сецесійного руху, то можна виділити три головні течії. Перший – політичний, представлений Ібрагімом Руговою та Демократичним Союзом Косово. Ругова виступав за незалежність, однак не виключав можливості діалогу з центральною владою. Другий напрям – підпільна урядова структура під керівництвом Б. Букоши, що мала значний вплив серед албанської діаспори. Саме ця група контролювала фінансові ресурси з-за кордону, які використовувалися для підтримки руху. Третій напрямок був пов'язаний із застосуванням сили – його представляла Визвольна армія Косово. Вона намагалася досягти міжнародного визнання збройної боротьби як визвольної та прагнула створення незалежної держави за підтримки глобальних інституцій.

Важливим моментом стала Дейтонська конференція [5] в грудні 1995 року, яка завершила бойові дії в Боснії. Косовських албанців не запросили, а тема Косово не обговорювалася. Це викликало у багатьох враження, що Захід ігнорує їхню проблему, а мирний спротив виявився безрезультатним. Визнання нових кордонів Республіки Сербської продемонструвало албанцям, що світ реагує не на принципи, а на силовий тиск.

На початку 1996 року відбулися перші узгоджені акти насильства проти сербських мирних жителів та поліції. Хоч раніше траплялися окремі сутички, однак перша скоординована атака відбулася 11 лютого – гранати були кинуті біля сербських таборів у кількох містах. Жертв тоді не було виявлено.

21 квітня в Приштині місцевий серб застрелив албанського студента Арменда Дачі, помилково прийнявши його за злодія. Наступного дня протягом години були вбиті четверо сербів. У ту ж ніч загинув сербський поліцейський у Штимле, а також жінка-сербка, яка перебувала під вартою, загинула внаслідок кулеметного обстрілу автомобіля поліції. Хоч вважалося, що це є помстою за Дачі, проте післявоєнні свідчення лідерів Армії визволення Косово свідчать, що дії були заплановані заздалегідь. Невідома до того часу організація – Армія визволення Косово – взяла на себе відповідальність. Через факси до ЗМІ група звинуватила албанське керівництво в бездіяльності й пообіцяла продовжити боротьбу до здобуття незалежності від Сербії (див. додаток А).

На Заході Мілошевича продовжували вважати ключовим партнером у забезпеченні стабільності, особливо після Дейтону. Через це у Вашингтоні та європейських столицях уникали відкритої критики його дій у Косово. Захід побоювався, що конфронтація з Мілошевичем може поставити під загрозу угоду про мир у Боснії, і тому порушення прав людини в Косово фактично ігнорувалися заради стабільності. 1 вересня 1996 року Ругова та Мілошевич підписали угоду про освіту, яка передбачала повернення етнічних албанців до шкіл з албанською мовою викладання. Втім, угоду не реалізували: більшість албанських учнів залишалися поза навчальними закладами, а переслідування вчителів та шкільної адміністрації тривали.

Наприкінці 1996 року уряд активізував репресії проти повстанського руху. Поліція, фактично діючи безкарно, вдавалася до побиттів, переслідувань і навіть вбивств етнічних албанців. Найпоширенішими формами зловживань стали побиття в публічних місцях, атаки на політично активних осіб та каральні дії у відповідь на напади з боку Армії визволення Косово [34, с. 27].

Національна ідентичність балканських народів, які входили до складу Римської, Візантійської, а з XIV століття – Оттоманської імперій, формувалася під паралельним впливом мусульманських і християнських традицій. Це зумовило домінування православ'я серед більшості населення сучасних Балкан,

а також помітне поширення ісламу. Унаслідок цього відбулася етнорелігійна поляризація регіону [21].

Наприкінці 1970-х і впродовж 1980-х років серби, які проживали в Косово, заявляли про утиски та дискримінацію з боку албанської більшості й місцевої влади. За їхніми твердженнями, це мало на меті витіснення сербського населення з регіону. Згідно з поданням до Сербської академії наук і мистецтв 1988 року, понад 20 тисяч сербів покинули Косово між 1981 та 1987 роками. Водночас албанська сторона наполягала, що причиною відтоку стало скрутне економічне становище, адже Косово залишалося найменш розвиненою частиною Югославії. Сербі, а також представники інших національних меншин, зокрема турки й роми, потерпали від залякувань, переслідувань і насильства з боку радикально налаштованих албанських груп. Косовська влада, що представляла інтереси етнічних албанців, не забезпечувала належного розслідування подібних інцидентів і не захищала права меншин [30, с.55]. Водночас кількість етнічних албанців стрімко зростала. Вони мали найвищий рівень народжуваності в Європі, що, за оцінкою Сербської академії, спричиняло тиск як на обмежені ресурси, так і на інші етнічні спільноти.

Отже, співіснування на одному просторі народів із різною культурною, релігійною та історичною спадщиною, які мають складне минуле взаємин, спричинює постійну напруженість в регіоні. В умовах такого релігійного та етнічного багатоманіття потрібна обережна, зважена державна стратегія щодо створення механізмів мирного співжиття. Вони мають забезпечити збереження самобутності етносів і, водночас, не ставити під загрозу державну єдність чи сприяти відокремленню.

У сучасному глобалізованому контексті нехтування інтересами національних меншин може спричинити радикалізацію ідей націоналізму та сепаратизму. Такі тенденції становлять небезпеку для цілісності держав. Через це політична система світу, яка має недоліки, потребує оновлення, особливо в частині міжнародно-правового регулювання.

Розділ 2.

ХІД ПРОТИСТОЯННЯ В КОСОВО В 1998–1999 РР.

2.1. Конфлікт навколо Косово в 1998 р.

Через п'ять днів після висловлювань Гельбарда сербська влада розгорнула масштабну операцію в центральній частині Дрениці, яку вважали головною опорою АВК. 28 лютого і 1 березня, реагуючи на напади АВК, спецпідрозділи атакували села Чирез і Лікосане. 5 березня відбулася атака на Преказ – рідне село Адама Яшарі, одного з лідерів АВК. У результаті подій він загинув, а також майже вся його родина. Єдиною, хто вижив, була одинадцятирічна дівчинка. Загалом, у трьох селах загинули вісімдесят три людини, з них щонайменше двадцять чотири – жінки та діти (див. додаток Б).

Хоч АВК брала участь у зіткненнях, дії сербських сил виявилися невибірковими: стріляли по мирному населенню, незважаючи на жінок і дітей. Перед вторгненням у села гелікоптери обстрілювали будинки. Серед загиблих – вагітна жінка Рукія Небіхі, яку вбили пострілом у голову, четверо братів, ймовірно, страчених у поліцейському відділку, та десятеро членів родини Ахметі [45].

Сербська поліція заперечувала звинувачення, заявляючи, що діяла проти терористів. Її речник назвав повідомлення про жорстокість «брехнею» і запевнив, що такі методи ніколи не використовувалися. Події в Дрениці стали переломом у косовському конфлікті. Замість придушення повстання, репресії викликали протилежну реакцію: багато етнічних албанців, раніше прихильників мирної лінії Ругови, долучилися до АВК. Це сприяло об'єднанню розрізнених загонів у більш організований рух опору. Різанина також означала

початок повноцінного збройного конфлікту з погляду міжнародного права. З 28 лютого 1998 року ситуація вийшла за межі внутрішніх заворушень. Відтоді урядові сили й повстанці були зобов'язані дотримуватись норм гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій і Протоколу II конвенцій, де зазначається: «Стаття 3: У випадку збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру та виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення: 1) з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поведяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями. Із цією метою заборонено зараз і надалі вчиняти стосовно зазначених вище осіб такі дії: а) насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; с) наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; д) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.

2. Підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу. Безстороння гуманітарна організація, наприклад Міжнародний комітет Червоного Хреста, може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту. Крім того, сторони конфлікту повинні шляхом укладення спеціальних угод докладати зусиль з метою введення в дію всіх або частини інших положень цієї Конвенції. Застосування попередніх положень не впливає на правовий статус сторін конфлікту» [2].

Класифікація конфлікту як «збройного» мала юридичні наслідки. Після початку бойових дій Міжнародний трибунал з колишньої Югославії отримав

юрисдикцію над Косовом. 10 березня 1998 року трибунал заявив, що розглядає останні події в Косово в межах своєї компетенції, хоча слідчі прибули лише за чотири місяці.

Паралельно з ескалацією конфлікту зростала підтримка АВК. Кошти, які раніше спрямовувалися до Демократичної ліги Косово, тепер йшли до фонду «Батьківщина кличе». До лав АВК приєднувалися албанці з діаспори – спочатку з Європи, згодом – з США.

Після подій у Дрениці міжнародна спільнота звернула увагу на ситуацію, попри заяви Белграда про внутрішній характер конфлікту. Критика на адресу югославської влади за надмірну жорстокість була помітною, однак практичні дії обмежилися лише заявами. 2 березня речник Державного департаменту США Джеймс Рубін висловив обурення «нещодавніми насильницькими інцидентами» і пригрозив збереженням санкцій: «Наша позиція щодо цього полягає в тому, що минулого року міжнародне співтовариство запровадило санкції, які вплинули на приватизацію, інвестиції в Сербію, візи для сербських чиновників, заборонили авіарейси. Усе це було запроваджено через репресії сербів у Косово, і якби було підписано та впроваджено мирну угоду, яка б поклала край цим репресіям, значною мірою вивела сербські війська та залучила НАТО, причини для цього набору санкцій зникли б, і Сполучені Штати та інші діяли б відповідно» [11].

9 березня в Лондоні Контактна група висунула до СРЮ низку вимог із десятиденним терміном виконання. Серед них – виведення спецполіції з Косово, припинення репресій проти цивільних, відкриття доступу гуманітарним організаціям, дипломатам і початок діалогу з албанськими лідерами. 31 березня Рада Безпеки ухвалила резолюцію 1160: вона засудила насильство, закликала до мирного вирішення конфлікту та ввела ембарго на постачання зброї до Югославії. У квітні Мілошевич провів референдум – більшість проголосувала проти міжнародного посередництва [12, с. 172].

У другому кварталі 1998 року АВК розширила контроль до 40% території Косово, включно з Дреницею та районом Малішево. Водночас речники АВК

говорили про «звільнення Косово». Серби в цих регіонах зазнавали нападів, викрадень і змушені були тікати [8]. Після дипломатичних зусиль посланця США Річарда Голбрука 15 травня в Белграді відбулася зустріч Мілошевича й Ругови. Переговори пройшли без міжнародної участі, що стало поступкою Заходу. Але паралельно Белград розпочав масштабний наступ на прикордонні райони з Албанією – з метою витіснення АВК і очищення територій.

Наступ одразу після переговорів вдарив по довірі до Ругови. Щоб відновити його авторитет, його доправили до Вашингтона на зустріч із президентом Клінтоном. Та наступ став ще одним прикладом тактики Мілошевича – говорити про мир, але вести війну. 12 червня Контактна група підтвердила заморожування активів і заборону на інвестиції. Росія виступила проти, але було оголошено про можливість нових санкцій, якщо вимоги не будуть виконані. Попередні заклики до діалогу змінилися на вимогу до «швидкого прогресу». Скориставшись суперечками між Росією та Заходом, Мілошевич домовився з Єльциним 16 червня про продовження переговорів, відмову від репресій, забезпечення свободи пересування та допуск гуманітарних організацій. Хоча ці обіцянки не змінили ситуацію, вони дали Белграду час, необхідний для протидії тиску НАТО [40, с. 98].

Із часів Другої світової війни окремі албанські угруповання прагнули незалежності Косово від Югославії, хоча їхній вплив залишався незначним. Деякі з них, зокрема Народний рух за Республіку Косово та пізніше Національний рух за визволення Косово, посилилися у 1980-х роках після репресій у 1981 році. Ці групи отримували підтримку з-за кордону, зокрема від діаспори, а також діяли нелегально на Балканах і в Західній Європі. У 1990-х більшість албанців підтримували ненасильницьку стратегію Ібрагіма Ругови. Водночас у районах, наприклад Дрениця, діяли збройні групи, які згодом стали ядром АВК. Після тривалих репресій повстанський рух почав зростати. Уже в 1996 році відбувалися атаки на поліцейські пости. Падіння уряду Албанії в 1997 році відкрило потік зброї до Косово, що посилило збройне протистояння. Ключовим моментом стали події в Дрениці на початку 1998 року, коли

жорстокі репресії спричинили понад 80 жертв серед цивільного населення. Це призвело до радикалізації громади. Люди втрачали віру в мирний спротив і долучалися до АВК. Деякі села, однак, не підтримували бойовиків, побоюючись репресій з боку уряду.

На початку 1998 року АВК була слабо організованою мережею, що складалася з озброєних селян, часто пов'язаних родинними зв'язками. Чіткої командної вертикалі не існувало, і рух був роздроблений за регіональним принципом. Зброю й фінансування здобували самостійно. Протягом року зміцнилася структура АВК: з'явилися централізовані підрозділи, зросла дисципліна, поповнення забезпечували ветерани югославської армії. Перемир'я з грудня 1998 по березень 1999 року дало змогу укріпити центральне командування й упорядкувати дії. До весни 1999 року АВК стала впорядкованою збройною силою із власними судами, поліцією та адміністрацією в контрольованих регіонах.

Політичне представництво АВК очолив Хашим Тачі («Снейк»), який брав участь у переговорах у Рамбуйє в лютому 1999 року. У квітні того ж року командування армії перейшло до Агіма Чеку – колишнього генерала хорватської армії з тісними контактами у США. Він змінив Силемана Селімі («Султана») [44].

Генеральний штаб АВК складався з 18 осіб. Армія була поділена на сім оперативних зон з власними командирами: Дрениця (Глоговац, Србиця, Малішево, Кліна), Шала (Косовська Мітровиця), Дукаджин (Печ, Прізрен, Дечани, Джяковиця), Лап (Подуєво), Неродін (Урошеваць), Качаник і Пастрік. Серед польових командирів виділялися Рамуш Харадінай, Екрем Реджа («Командир Дріні»), Рустем Мустафа («Ремі») та Самі Луштаку. Реджеп Селімі очолював військову поліцію, а Кадрі Веселі («Лулі») – таємну службу, що згодом трансформувалася в Інформаційну службу Косово (ШІК).

Отже, конфлікт у Косово в 1998 році став однією з найгостріших криз у післявоєнній Європі, продемонструвавши складність етнополітичних протиріч та нездатність міжнародної спільноти своєчасно реагувати на загрози масових

порушень прав людини. Основною причиною конфлікту стало прагнення косовських албанців до незалежності та жорстка відповідь на це з боку сербської влади, що призвело до загострення насильства та гуманітарної катастрофи.

Важливим наслідком конфлікту стало посилення ролі міжнародних організацій, зокрема ООН і НАТО, у спробах врегулювання ситуації. Втручання НАТО, хоч і викликало суперечки, стало поворотним моментом у припиненні масових репресій. Конфлікт також став уроком для європейських держав у питаннях запобігання геноциду, підтримки стабільності на Балканах і необхідності реформ у сфері міжнародного права.

Загалом, події 1998 року в Косово засвідчили, що етнічні конфлікти не можуть бути вирішені силою, а лише шляхом діалогу, взаємного визнання прав і посередництва міжнародної спільноти.

2.2. Військова операція НАТО 1999 р. в Косово та завершення війни

Операція «Союзна сила» почалася 24 березня 1999 року після тривалих, але безуспішних дипломатичних зусиль, які координувала міжнародна спільнота під проводом НАТО. У червні 1998 року міністри оборони альянсу доручили розробити можливі сценарії втручання, а саме із застосуванням авіації, а також і наземних сил на випадок провалу переговорів. До осені приблизно чверть мільйона косовських албанців залишили свої домівки, тоді як близько 50 тисяч опинилися в зоні ризику через загрозу зимових умов [18, с. 113].

23 вересня Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію №1199, у якій йшлося про загрозу масштабної гуманітарної трагедії та вимагалось негайне припинення бойових дій і початок діалогу. 8 жовтня, після засідання Контактної групи в Лондоні, Річард Голбрук отримав мандат на досягнення угоди з Белградом щодо виконання резолюції. Уже 13 жовтня було погоджено рішення про підготовку повітряних ударів. Того ж дня Голбрук повідомив НАТО, що Слободан Мілошевич погодився допустити верифікаційну місію ОБСЄ, а також повітряний контроль з боку НАТО. Також було обіцяно зменшити присутність сил безпеки до рівня, що існував до ескалації [9].

Попри початкове зниження напруги, насильство не припинилося. 15 січня 1999 року трагедія в Рачаку стала сигналом для НАТО. 28 січня прозвучало попередження для керівництва Югославії та косовських албанців. 30 січня

НАТО підтвердило свої вимоги і делегувало право ухвалювати рішення про удари генеральному секретарю Хав'єру Солані.

У лютому 1999 року в Рамбуйє (Франція) відбулися переговори за участі обох сторін, спрямовані на захист прав усіх залучених. Після перерви 23 лютого наступний етап стартував 15 березня. Його призупинили 19 березня на тлі повідомлень розвідки про посилення насильства й концентрацію військ СРЮ навколо Косово. У ніч з 19 на 20 березня верифікатори ОБСЄ залишили регіон. 22 березня Голбрук здійснив останню спробу дипломатичного впливу, вирушивши до Белграда. Проте вже 23 березня Солана, узгодивши позиції з союзниками, наказав генералу Веслі Кларку, командувачу силами НАТО в Європі, розпочати повітряну кампанію.

Операцію «Союзна сила» розпочали о 19:00 за Гринвічем (20:00 за місцевим часом у Югославії). З дев'ятнадцяти країн НАТО літаки для участі надали тринадцять, але лише вісім залучили авіацію у перший день. Бомбардування виконували військово-повітряні сили США, Великої Британії, Франції, Іспанії та Канади. Удари наносили високоточними засобами по обраних цілях. США і Велика Британія застосували крилаті ракети великої дальності. Попри географічну розгалуженість, акцент був зроблений на придушенні систем протиповітряної оборони. Протягом першого дня було знищено понад півсотні об'єктів, переважно радарів і ППО [13, с. 23]. За словами генерала Кларка, завдання кампанії полягало у припиненні системної кампанії етнічних чисток. Операції включали стратегічні удари по ключових об'єктах – командних центрах, структурах оборони, шляхах постачання – та тактичні дії проти військ у Косово та південних районах Сербії. Перші атаки мали підготувати ґрунт для подальшого розширення списку цілей.

«Повітряна кампанія була розроблена для ураження цілей на різних етапах. На першому етапі ми чітко дали зрозуміти, що якщо ми перетнемо поріг і почнемо використовувати пілотовані літаки над Югославією, нам доведеться атакувати Інтегровану систему протиповітряної оборони, де б вона не була. Для цієї інтегрованої системи протиповітряної оборони не буде притулку.

Політичне керівництво деяких країн було некомфортно з цим, тому вони запитали, чи можемо ми зробити щось більш обмежене. Ми сказали, що можемо, але не з пілотованими літаками – якщо ви хочете, щоб ми зробили щось, що обмежується лише Косово, тоді ми використовуватимемо крилаті ракети» [4]. Це був другий варіант, так званий варіант «обмеженого повітряного» застосування. Він був розроблений як одноразова відповідь у відповідь на кричущий акт етнічної чистки.

«Якби Мілошевич не здався, я не сумніваюся, що альянс перейшов би до надання сухопутних військ. Це була б моя порада. Отже, насправді у нас було два повітряні плани. Був наказ про активацію обох планів – один передбачав негайний удар крилатими ракетами, зосередженими в Косові, а інший – поетапну повітряну операцію. Вона почалася з першої фази, з цілями, головним чином, на інтегрованій системі протиповітряної оборони, але також була спрямована на деякі польові об'єкти та сили в Косові. Потім вона розширилася, охопивши ширший спектр цілей по всій глибині Югославії», – генерал Веслі Кларк [4].

Після придушення ППО, НАТО взялося за ізоляцію армії Югославії: удари спрямовували на транспортні маршрути, паливні склади, інженерну інфраструктуру. Як зазначив генерал Шелтон, йшлося про обмеження здатності військ переміщатися, отримувати постачання і паливо. Попри очікування політиків на швидкий результат, Пентагон одразу попередив, що кампанія може тривати місяцями. Стартові фази кампанії поступово об'єднувались, інтенсивність ударів зростала. Ряд цілей командири НАТО могли затверджувати самостійно, окрім особливо чутливих – у столиці Чорногорії або з високими ризиками для цивільних.

На саміті 23 квітня 1999 року альянс вирішив розширити перелік цілей: до нього включили інфраструктуру, медіа, стратегічні об'єкти. Розпочалася цілодобова повітряна кампанія замість початкових восьмигодинних вильотів. Водночас активізувалися атаки на війська в Косово. Проте, через складні погодні умови та незнання ландшафту, НАТО знадобився час для адаптації.

Поступово удари мали накопичувальний ефект: техніка виснажувалася, пересування югославських сил було ускладнене. “Криза в Косовому є безпрецедентним викликом тим цінностям, які відстоює НАТО з моменту свого заснування: демократії, правам людини та верховенству закону... Ми не допустимо, щоб ця кампанія терору досягла своєї мети”, – заява Вашингтонського саміту з приводу ситуації в Косово [34, с. 7].

У перший місяць відбувалося приблизно 350 вильотів на день, з них майже 130 – бойові. До четвертого тижня їхня кількість зросла вдвічі. На початок липня було здійснено понад 24 тисячі ударних вильотів. Понад 900 об’єктів зазнали ураження. Із розгортанням війни частка використання «розумної» зброї зменшилася: якщо спочатку вона складала понад 90% боєприпасів, то в середині травня – лише 10–20%. Усього було використано близько 26 тисяч одиниць, з них приблизно третина – керовані.

Від початку місії НАТО намагалося зменшити втрати серед цивільного населення. Планування включало оцінку побічної шкоди. За словами генерала Шелтона, жодна ціль не погоджувалася без урахування ймовірних наслідків. Генерал Шорт підкреслював, що ризики для цивільних оцінювались максимально серйозно, а Кларк присвячував цьому значну частину часу. Попри окремі інциденти, політично уникнення жертв серед цивільних було критично важливим. За словами генерал-лейтенанта Есмонда, точність ударів НАТО і мінімізація побічних втрат стали чинниками, що зберегли єдність альянсу під час усієї кампанії.

У зв’язку з високим суспільним інтересом до втрат серед мирного населення внаслідок дій НАТО, Human Rights Watch розпочала незалежне дослідження наслідків кампанії. Військовий експерт Вільям Аркін разом із дослідником Богданом Іванішевичем зібрали велику кількість даних. Їхня база створена на основі військових повідомлень, інформації з медіа Югославії, а також цифрових джерел. Вони порівнювали це з офіційними заявами країн НАТО та матеріалами міжнародної преси. Уважно аналізували репортажі агентства Tanjug, національного телебачення, радіо, архіви FBIS та трансляції

BBC. Дослідники спілкувались із чиновниками югославських міністерств, зокрема оборони й інформації. Їм також вдалося ретельно перевірити онлайн-ресурси, підтримувані державними установами. Упродовж березня – червня 1999 року моніторинг охопив незалежні й провладні газети Белграда та Чорногорії. З 2 по 20 серпня команда Human Rights Watch провела експедицію з метою оцінки наслідків бомбардувань. Протягом двадцяти днів вони подолали близько п'яти тисяч кілометрів, оглянули понад 90 населених пунктів і близько 250 об'єктів – як цивільних, так і військових. Дослідники зустрічались з представниками муніципалітетів, міністерств, місцевих підприємств і заводів. Свідчення очевидців допомогли звирити інформацію про конкретні атаки.

Було підтверджено 90 випадків, коли від ударів загинули цивільні. Команда відвідала 42 із них, ще 30 підтверджено завдяки джерелам із перших рук. Щодо 22 подій було зібрано переконливі свідчення, серед яких п'ять випадків, які офіційно визнавалися НАТО. Вісім інцидентів не підтвердили: три через нестачу інформації, ще п'ять виявилися смертями військових. Також було проведено оцінку документів югославської сторони – розтинів, свідоцтв, фото. Видана урядом «Біла книга» містила дані про більшість відомих випадків. Інші матеріали надходили від МЗС, МОЗ та спецкомісій, що займались відбудовою і документацією злочинів. [7]

Польове дослідження дозволило зіставити інформацію з різних джерел, а також критично переглянути офіційні й приватні звіти. Ретельні інспекції надали змогу перевірити дані, отримані з медіа, та оцінити надійність окремих повідомлень. За результатами перевірки, деякі документи, зокрема «Біла книга» чи фотоархів МОЗ, були визнані здебільшого достовірними. Human Rights Watch дійшла висновку, що у ході операції «Союзна сила» загинуло від 489 до 528 цивільних осіб. Із дев'яноста задокументованих випадків, у шістдесяти дев'яти точно відомі імена й кількість загиблих. У ще дев'яти – кількість встановлено, а частину імен підтверджено. У дев'яти інших – імена залишаються невідомими. У трьох випадках ані кількість жертв, ані особи не встановлені. Від 62 до 66% усіх зареєстрованих смертей припадає лише на

дванадцять окремих випадків. Саме в цих інцидентах загинуло від 303 до 352 людей. У кожному з них підтверджено десять або більше загиблих.

Аналіз отриманих даних дозволяє сформулювати загальне уявлення про динаміку загибелі цивільного населення: за часом, місцем і характером ударів. Люди гинули внаслідок атак по різних цілях, використанням різноманітного озброєння. Найбільше інцидентів зафіксовано в Сербії (55), зокрема п'ять у Воєводині; у Косово – 32 випадки, а в Чорногорії – три. Найвищу кількість жертв – від 279 до 318 осіб, тобто до 60% загального числа – зафіксовано саме в Косово. У Сербії загинула 201 людина, а в Чорногорії – вісім.

Близько третини всіх випадків сталися під час ударів у міських районах із щільним населенням. У шістдесяти двох інцидентах вдалося встановити цілі. Найчастіше ними були казарми, штаби, склади. Тринадцять разів об'єктом ставали мости, один раз – тунель. Ще шість – об'єкти зв'язку та ППО; п'ять – промислові підприємства, аеродроми й паливні установки. У семи випадках йшлося про атаки на колони або підрозділи, сприйняті як військові. Саме останні стали найсмертоноснішими. Два з десяти найбільш трагічних інцидентів були наслідком ударів по мостах. Близько половини всіх епізодів сталися вдень, коли громадяни могли бути на дорогах або у публічних будівлях, що опинилися під ударом. Чотири інциденти сталися у березні, сорок – у квітні, сорок п'ять – у травні, і чотири – у червні. Найбільше загиблих – 29 травня, а також 14 квітня, 30 й 31 травня. [7]

Тип застосованої зброї вдалося визначити лише у двадцяти восьми випадках. У двадцяти одному – це були високоточні боєприпаси. Йдеться про удари по мостах і районах столиці (див. додаток В). Касетні бомби підтверджено у семи випадках, ще п'ять – залишаються під питанням. У решті встановити тип озброєння не вдалося. [41]

Застосування сили у збройному конфлікті регламентується нормами міжнародного гуманітарного права, також відомими як закони війни. Ці норми діють виключно під час збройних зіткнень – як міжнародних, так і внутрішніх. При розгляді дій НАТО проти Югославії саме закони війни є ключовим

правовим інструментом. Косовський конфлікт досяг рівня внутрішнього збройного протистояння ще 1998 року. Тому з того моменту обидві сторони – і уряд, і повстанці – зобов’язані були дотримуватись гуманітарних норм. Коли у 1999 році почалося бомбардування НАТО, конфлікт набув статусу міжнародного, тож усе міжнародне гуманітарне право стало застосовним. [2]

Женевські конвенції 1949 року – основа цієї системи. Зокрема, четверта з них охоплює питання захисту цивільних під час воєн. Всі чотири документи ратифіковані переважною більшістю країн, і їхні положення набули статусу звичаєвого права. У 1977 році прийнято два додаткові протоколи: перший стосується міждержавних конфліктів, другий – внутрішніх. Югославія приєдналася до Женевських конвенцій 1950 року, а до протоколів – у 1979-му. Більшість держав НАТО є учасниками першого протоколу, за винятком, зокрема, США, Франції та Туреччини. Незважаючи на це, США визнають частину норм як загальнообов’язкові. НАТО також дотримується цих норм, навіть коли формально війна не оголошена.

Перший додатковий протокол є ключем для аналізу дій НАТО. Закон вимагає розрізнення цивільних і військових, а також – обмеження шкоди для мирного населення. Прямі атаки на мирних або невибіркові удари заборонені. Якщо цивільні страждають через дії проти законних військових об’єктів, такі наслідки називають супутніми втратами. Основний принцип – чітко відрізнити між комбатантами і цивільними, а також – між легітимними цілями та захищеними об’єктами. Стаття 51 Протоколу I забороняє удари без точного визначення цілі, використання зброї, яка не може бути спрямована, або має непередбачувані наслідки.

Цілі повинні бути об’єктами, які мають значення для бойових дій – за функцією або розташуванням. «Засоби» – це тип зброї, «методи» – спосіб її застосування. Якщо мирні мешканці опинилися у зоні військових об’єктів, атака може призвести до втрат, але слід було вжити всіх заходів, щоб уникнути цього. Стаття 57 того ж протоколу зобов’язує робити все можливе для ідентифікації цілей, обережного вибору засобів і оцінки ризиків.

Пропорційність передбачає обов'язок не завдавати шкоди, яка перевищує очікувану перевагу. Якщо цивільні жертви ймовірно будуть занадто великими, удар слід скасувати. Міжнародний комітет Червоного Хреста підкреслює, що навіть заради важливої цілі, надмірні втрати неприпустимі.

Коментар до статті 57 містить приклади: розбомбити село через одного солдата – неприйнятно; зруйнувати міст, якщо це стратегічно важливо, можливо, але за умови мінімізації шкоди для оточення. Під час розслідування кожного випадку загибелі мирних мешканців досліджували військове значення цілей, ступінь ризику, дії НАТО щодо перевірки об'єктів, очікувані переваги та співвідношення між шкодою та метою. Також аналізували типи застосованої зброї, способи її використання, умови, в яких вона застосовувалась, та потенційну невибірковість.

4 квітня, вдень, авіація НАТО завдала серії ударів по колоні біженців на ділянці дороги між містами Джяковіца і Дечане в Косові, вбивши щонайменше 73 цивільних та поранивши ще 36 осіб, згідно з даними Human Rights Watch. Атака почалась о 13:30 і тривала приблизно дві години, спричинивши загибель людей поблизу сіл Бістразін, Градіш, Маданай і Мея. Спершу представники НАТО й США заявили, що метою був військовий конвой, а за жертви могли відповідати сербські війська. Речник Пентагону Кен Бейкон зазначив, що командувач Веслі Кларк отримав повідомлення: після атаки військові могли напасти на цивільних. Пілоти, за його словами, бачили лише військову техніку. Альянс пообіцяв повне розслідування інциденту. Пізніше звучали заяви про можливу провокацію з боку Югославії – нібито цивільних загиблих навмисно розмістили на місці удару.

15 квітня НАТО визнало, що, ймовірно, літак вразив цивільний транспорт, що рухався поруч із військовим. Надалі формулювання змінили: техніка могла бути сербською, але не виключно військовою. Було визнано факт помилкової атаки по мирних. Журналісти, прибулі 15 квітня, бачили рештки техніки, знищені трактори, тіла жертв, уламки бомб із маркуванням США. Колону, за повідомленням, розділили на дві частини. Протягом кількох днів

позиція НАТО змінювалась: від заяв про виключно військові цілі до визнання наявності двох колон із біженцями [14, с. 184].

19 квітня альянс визнав участь близько десяти літаків, які скинули дев'ять бомб по двох конвоях. Заяви продовжували суперечити одна одній, а повідомлення ЗМІ вказували на можливе застосування касетної зброї, що США заперечували. У вересні генерал Кларк сказав, що військові транспортні засоби часто змішувалися з цивільними. Після цього інциденту, за його словами, авіація мала діяти дуже обережно. Полковник Бойл зазначив, що за новими правилами, у разі змішування машин удари заборонялись. Це свідчить, що попередні дії були недостатньо обачними, а цілі – не перевірені належним чином.

13 травня, майже через місяць після інцидентів у Дьяковіці-Дечане, внаслідок нічного бомбардування табору біженців на дорозі Прізрен-Сува-Река поблизу села Коріша загинуло до 87 цивільних та поранено 60 осіб (інцидент № 57). Повідомлення про кількість жертв різнилися – від 48 до 87. Югославський уряд заявив про використання касетних бомб, а в Білій книзі МЗС містилися фото залишків тактичних боєприпасів (ТБМ), що нібито походять звідти. НАТО категорично спростувало застосування касетних бомб, а Human Rights Watch не змогла незалежно підтвердити їх використання [21, с. 75].

15 травня речник НАТО генерал-майор Вальтер Єрц визнав напад, висловивши співчуття щодо можливих «випадкових жертв серед цивільних», наголосивши на законності цілі: «Це була військова ціль. Заяви Сербії про атаку касетними бомбами на невійськовий об'єкт – хибні. НАТО ідентифікувало Корішу як військовий табір і командний пункт з військовою технікою, включаючи бронетранспортер і понад десять артилерійських одиниць. Спостереження за окопаними позиціями перед атакою підтвердило наявність військової техніки. НАТО не може підтвердити кількість жертв, заявлену Сербією, а також пояснити присутність цивільних на місці» [3].

НАТО також зазначило, що були застосовані лазерно-навідні та некеровані гравітаційні бомби: «Перед атакою, о 23:30 за місцевим часом,

авіадиспетчер підтвердив ціль як військові позиції. Літак скинув дві лазерно-навідні бомби, після чого його напарник повторив атаку. Приблизно через 10 хвилин третій літак скинув шість гравітаційних бомб. Загалом – 10 бомб» [3].

Того ж дня речник Пентагону Кеннет Бейкон заявив на брифінгу, що інцидент буде розслідувано, але значних змін в операціях не планується: «Аварія в Кориші не похитнула рішучості НАТО... Ми шкодуємо про жертви серед цивільних, але бойові дії небезпечні, і нещасних випадків уникнути неможливо... Місія буде переглянута, але кардинальних змін не очікується. Законні військові цілі залишаються у списку» [3].

16 травня біженець з Косово, який бачив удар НАТО по Кориші, повідомив Deutsche Welle, що поліція СРЮ змусила близько 600 косоварів стати живими щитами перед атакою. «Нам сказали, що буде щось погане, якщо покинемо місце», – розповів свідок, якого опитала албанська служба. Він зазначив, що сербська поліція натякнула на можливе. «Тепер побачите, як виглядає напад НАТО», – передав слова поліцейського біженець [3]. Він також розповів, що заснув під трактором, але прокинувся від вибухів і криків дітей та дорослих. За його словами, їм вдалося перелізти через двометрову стіну, що оточувала територію, та втекти в напрямку села, поки сербські сили стріляли. На основі наявних доказів не можна однозначно сказати, що югославська поліція чи армія навмисно змушували цивільних скупчуватися біля військових. Також неможливо визначити мотиви цих дій. Наприклад, неясно, як нападники могли знати про зосередження біженців для уникнення атаки. Закони війни забороняють використовувати цивільних як щити. Стаття 28 Четвертої Женевської конвенції говорить, що «присутність захищеної особи не може забезпечувати імунітет від військових операцій». Стаття 51(7) Женевського протоколу I детальніше вказує: «Присутність цивільного населення не повинна використовуватися для того, щоб зробити певні об'єкти імунними до військових дій, особливо з метою прикриття чи сприяння військовим операціям. Конфліктуючі сторони не повинні керувати переміщенням цивільних для захисту об'єктів» [1]. Однак стаття 51(8) Протоколу підкреслює,

що порушення законів війни не звільняє супротивника від обов'язку захищати цивільних. Авторитетний коментар з гуманітарного права наголошує, що порушення правил однією стороною не знімає з іншої сторони відповідальності дотримуватись норм під час військових атак [1].

Для НАТО питання полягає у визначенні, чи знали вони про присутність сотень цивільних у лісистій зоні (доказів цього немає) і чи перевірили належним чином відсутність цивільних. Велика кількість жертв свідчить про недостатність перевірки.

Ще один випадок обману стосується загибелі цивільних і бомбардування колонії Дубрава поблизу Истока. За словами опитаних Human Rights Watch, сили Югославії базувалися біля колонії, яка функціонувала під час повітряної кампанії НАТО. Істок двічі зазнав бомбардувань, що спричинило загибель охоронців і ув'язнених. Під час першого нападу 19 травня загинули троє в'язнів та охоронець. Другий удар 21 травня забрав життя щонайменше дев'ятнадцяти ув'язнених. Згідно з розслідуванням Human Rights Watch, після нападу сербська поліція розстрілювала ув'язнених у колонії, вбивши близько вісімдесяти людей. Спочатку уряд Югославії повідомив про дев'ятнадцять загиблих під час атаки. Через чотири дні преса повідомила про приблизно 100 загиблих і 200 поранених. Пізніше уряд заявив про зростання кількості жертв до дев'яносто трьох. У липні уряд заявив про 95 загиблих та 196 поранених. [3]

НАТО визнало удари по Истоку, заявивши про військові цілі поруч із в'язницею. Однак Human Rights Watch вважає, що більшість загиблих з'явилися внаслідок дій югославських сил після бомбардування. 22 травня керівництво колонії зібрало 1000 ув'язнених на подвір'ї, після чого розпочався обстріл з веж та кидання гранат, що призвело до смерті близько сімдесяти людей. Наступної доби охоронці та поліція атакували ув'язнених, які ховалися, вбивши щонайменше ще дванадцять осіб.

Журналісти, що приїхали до в'язниці Дубрава 21 травня після ранкового бомбардування, повідомили про загибель приблизно десяти-двадцяти людей. Сербська влада вдруге відкрила в'язницю для журналістів 24 травня. У

репортажі BBC Джекі Роуленд заявила, що досі незрозуміло, як загинули жертви у в'язниці. «Під час обходу ми нарахували 44 тіла; близько половини, ймовірно, загинули під час першого бомбардування в п'ятницю (19 травня), вони ще лежали під ковдрами на траві. Нас повели до кімнати в пошкодженому блоці камер, де було 25 трупів. Чоловіки мали ознаки етнічних албанців, деякі – з коротким волоссям, інші – з довшим. У кількох загиблих штани були спущені до колін. Нам сказали, що вони померли між п'ятницею та неділею, однак причина смерті та причина перебування усіх у одній відносно неушкодженій кімнаті залишаються невідомими». [3]

Газета «Вашингтон пост» писала: «Цього разу офіційна версія про винуватість бомбардувань не відповідала тому, що бачили журналісти на місці, де було викладено ще 25 тіл етнічних албанців. Тіла лежали купою у вестибюлі клініки. Проте, крім зруйнованої їдальні, інших пошкоджень не було, а жоден із нещодавно загиблих не мав бетонного пилу, що вкривав підлогу їдальні» [3].

Післявоєнні візити журналістів підтвердили, що більшість в'язнів убили вже після бомбардувань. Під час двох ударів на Дубраву НАТО не забезпечило належних заходів безпеки під час атак на сусідні військові об'єкти і тому несе відповідальність за загибель цивільних. Водночас повну відповідальність за смерть 76 із 95 осіб несуть югославські сили, які стратили в'язнів після ударів НАТО. Одним із найтяжчих випадків загибелі цивільних у Белграді було бомбардування штаб-квартири Сербського радіо і телебачення (РТС) 23 квітня (інцидент №30). Військові джерела повідомляли про значні розбіжності між урядами США та Франції щодо законності цілі та публічні дебати про вибір державного радіо і телебачення як цілі.

Атаку НАТО спочатку планували на 12 квітня, але через незгоду Франції перенесли. За інформацією ЗМІ та югославських джерел, західні новинні організації, які користувалися цим об'єктом, отримали від НАТО попередження про атаку. Також атаки відклали через чутки, що іноземні журналісти не пішли з будівель. Коли об'єкт було вражено опівночі 23 квітня, за даними РТС та уряду Югославії, влада вже не сприймала погрози серйозно. Внаслідок атаки

загинули 16 цивільних техніків та працівників РТС, 16 отримали поранення. Пункт 7 керівних принципів МКЧХ 1956 року визначає як законні військові цілі «об'єкти радіомовлення та телебачення» та телефонні і телеграфні станції, що мають військове значення. У листі від 13 травня Human Rights Watch поставила під сумнів легітимність такої цілі, аргументуючи, що система не використовувалася для підбурювання до насильства, що могло б виправдати знищення. За їхніми даними, уряд Югославії використовував їх здебільшого для пропаганди, а НАТО заявило, що бомбардувало ці об'єкти як інструменти пропаганди уряду Мілошевича. Human Rights Watch вважає, що хоч припинення пропаганди може деморалізувати населення і підірвати підтримку уряду, жодна з цих цілей не дає «конкретної і прямої» військової переваги, необхідної для визнання цілей військовими.

Навіть якщо напади на цивільне радіо і телебачення можна було б виправдати, то напади на міські студії, а не передавачі, виглядають неприпустимими. Після ударів у Белграді та Нові-Саді державні мовники легко перемістилися на інші об'єкти. Вибір цілей більше нагадував психологічний тиск на цивільне населення, аніж досягнення військової мети. Ризики для мирних громадян при атаках у місті значно перевищували будь-яку уявну вигоду. Крім того, НАТО не змогло належно попередити про напади, як того вимагає міжнародне право.

Одним із найбільш обговорюваних питань операції «Союзна сила» стало застосування НАТО касетних бомб. Було зафіксовано сім підтверджених і п'ять ймовірних випадків загибелі цивільних через ці бомби. Загалом загинуло від 90 до 150 мирних осіб. Перший підтверджений випадок стався 10 квітня (інцидент №14), останній – 13 травня. [3]

Найгірший випадок із загибеллю цивільних і касетними бомбами стався 7 травня у Ніші. Під час атаки на аеродром у межах міста загинуло 14 мирних мешканців, 28 отримали поранення. Касетні бомби впали в трьох різних районах: біля будівлі патологоанатомічного відділення Нішського медичного центру на південному сході міста; у центрі біля ректорату університету, ринку,

автостанції біля фортеці та медичного центру «12 лютого»; а також поблизу автосалону і парковки «Nis Express» через річку від фортеці. НАТО підтвердило атаку на аеродром Ніш, а 8 травня Генсек НАТО Солана взяв на себе відповідальність, заявивши, що зброя НАТО випадково пошкодила ринок і клініку. За даними ВПС США, контейнер касетної бомби CBU-87 не розкрився над аеродромом, а відкрився після скидання з літака, розкидаючи суббоєприпаси на велику площу міста. [3]

Після інциденту Білий дім тихо видав директиву Пентагону про обмеження застосування касетних бомб, принаймні американськими військами. Human Rights Watch вважає це правильним кроком, але хвилюється через ризики використання касетних бомб у міських атаках. Заборона на подальше застосування цих бомб, введена в середині травня, знизилася кількість жертв серед цивільних, особливо в умовах посилення бомбардувань некерованою зброєю до кінця місяця. Проте британські ВПС продовжували скидати касетні бомби (офіційні хроніки вказують на використання 17 та 31 травня, а також 3 і 4 червня), що свідчить про потребу універсальних норм застосування касетних бомб.

Повітряний напад була результатом політики Клінтона, яка місяцями була спрямована на втручання в Косово, або у формі використання повітряних сил, або у формі введення миротворчих наземних сил, або ж повітряних сил, а потім наземних сил. За кілька годин до того, як впали перші бомби, Сенат проголосував 58 голосами проти 41 (при цьому 38 республіканців проголосували проти) за дозвіл на повітряні та ракетні удари по Югославії (Резолюція 21 Сенату). Потім Сенат голосуванням схвалив другу резолюцію, в якій висловлювався підтримка військовослужбовців Збройних сил США, які беруть участь у військових операціях проти Югославії.

Якщо безпосередня мета НАТО тепер змістилася на зупинення сербського наступу в Косові, спостерігачі вказують на три ймовірні варіанти [WSJ, 29.03.1999]: «Перший варіант – продовжувати повітряну кампанію, дедалі частіше атакуючи сербські війська на передовій (у Косов), але може пройти

кілька днів, перш ніж наступ дійсно сповільниться». «Цей варіант, який НАТО вже почала впроваджувати, ймовірно, становитиме більший ризик для літаків та екіпажів НАТО через нижчі та повільніші траєкторії польоту, необхідні для нанесення тактичних ударів. Тим не менш, більшість спостерігачів сумніваються, що наступ можна зупинити лише за допомогою повітряних сил. Останні повідомлення вказують на посилення бомбардувань цілей у Белграді, столиці як югославської федерації, так і сербської республіки. Варіант другий – почати розглядати можливість втручання на місцях». Останніми днями адміністрація Клінтона почала змінювати свою позицію щодо наземних військ НАТО від категоричної гарантії того, що наземні війська будуть задіяні лише для контролю за мирним врегулюванням, до натяків на те, що вони можуть, залежно від деяких невизначених «умов», бути введені в бойове середовище.

Варіант третій: озброєння сепаратистської Армії визволення Косова для ведення війни на землі, поки НАТО продовжуватиме її з повітря». [46]

Цей варіант, який зробив би НАТО відкритою повітряною силою АВК, також знищив би будь-яку можливість вирішення, яке не призвело б до зміни балканських кордонів, можливо, спричинивши хвилю широкомасштабної регіональної нестабільності. Посадовці адміністрації Клінтона почали припускати, що незалежність тепер може бути виправданою з огляду на сербський наступ. АВК чітко висловила свою рішучість не лише досягти незалежного Косова, але й «звільнити» населені албанцями райони Чорногорії (включаючи столицю Чорногорії Подгорицю), Македонії (включаючи столицю Македонії Скоп'є) та частини північної Греції; більшість цих районів фактично були анексовані Албанією під час окупації країн Осі під час Другої світової війни» [46].

Етнічні албанці з Косово, неофіційно відомі як «албанська мафія», протягом тривалого часу залишаються помітним елементом кримінальних структур у низці європейських та північноамериканських міст. Вони особливо виділяються у сфері незаконного обігу наркотиків. Міста з присутністю албанських картелів також служать основним джерелом фінансової підтримки

косовських албанців. Зазначається, що ще до створення Армії визволення Косова (АВК) існував зв'язок між наркобізнесом та придбанням зброї для антисербських сил у Косові. Цей зв'язок став ключовим ресурсом для становлення АВК як впливової сили. «Контрабанда наркотиків є головним джерелом фінансування воєнних конфліктів на Балканах і в Східному Середземномор'ї» [46], – йдеться у звіті Обсерваторії геополітичних наркотиків у Парижі. Згідно з документом, конфліктуючі сторони на території колишньої Югославії та Туреччини беруть участь у схемах обміну наркотиків на зброю. Албанські націоналісти, активні в Македонії та Косові, створили героїнову мережу від Пакистану до зброярів у Швейцарії, яка щорічно транспортує наркотики на суму до двох мільярдів доларів у центр Європи. Близько 500 албанців з Косова або Македонії перебувають у швейцарських в'язницях за злочини, пов'язані з наркотиками чи зброєю, а ще понад 1000 – під слідством. Зброя зберігається в Косово для можливого використання проти сербської влади, яка раніше застосувала жорсткі репресії проти албанської автономії.

Водночас чимало албанців у діаспорі добровільно підтримували Армію визволення Косово, і категорично не згодні з твердженням, що організація фінансується з наркоторгівлі. Звіти вказують на участь іноземних моджахедів (ісламських священних воїнів) у косовському конфлікті, серед яких є ветерани з Боснії, Чечні та Афганістану. Деякі джерела конкретно згадують підтримку з боку Ірану чи бен Ладена, або й обох, у допомозі Армії визволення Косова (АВК).

Для частини дослідників термін «моджахеди» не обов'язково є синонімом «терористів». Однак через відсутність чіткого організаційного плану з детальним описом зв'язків між угрупованнями, інформація про іноземних бойовиків поряд із терористами на базі АВК викликає серйозні питання щодо впливу на відносини адміністрації Клінтона з АВК. Боснія стала першим центром ісламської влади, а Косово, автономний регіон Югославії, може стати другим. Під час повстання проти югославської армії етнічні албанці, здебільшого мусульмани, отримали військову та фінансову допомогу від

ісламських держав. Їх підтримують сотні іранських бойовиків, які проникають через сусідню Албанію та діють під назвою Армії визволення Косово [35, с. 101].

Представники Пентагону заявляли, що серед джерел підтримки є Осама бен Ладен, якого звинувачували в організації вибухів посольств США в Найробі та Дар-ес-Саламі. Згідно з заявою Міністерства оборони від 20 серпня, організація бен Ладена «Аль-Каїда» підтримувала мусульманських бойовиків як у Боснії, так і в Косово.

АВК не мала значної сили в південних районах Косово, що за століття змінилися від сербської більшості до албанської. Проте її вплив був значним у сусідній Албанії, де майже відсутній центральний уряд. Через кризу в Албанії Іран оперативно втрутився, намагаючись заповнити владу, що похитнулася. Корпус вартових революції Ірану почав навчати бійців АВК. Частину албанських груп відправили до Ірану для освоєння бойовничого ісламу. За даними югославських чиновників та західних дипломатів, через Боснію та Албанію було спрямовано мільйони доларів на закупівлю зброї для АВК.

Військова операція НАТО в Косово 1999 року стала першим випадком застосування сили Альянсом без мандата Ради Безпеки ООН, що викликало широку міжнародну дискусію про легітимність гуманітарного втручання. Головною метою операції було припинення етнічних чисток і масових порушень прав людини, які здійснювалися сербськими силами проти косовських албанців.

Операція, яка тривала 78 днів, завершилася виведенням югославських військ із Косово, розміщенням міжнародного контингенту KFOR та передачею адміністративного управління регіоном місії ООН. Це сприяло завершенню активної фази конфлікту й започаткувало тривалий процес стабілізації та мирного врегулювання.

Втручання НАТО показало нові підходи до гарантування безпеки в Європі, хоча й супроводжувалося політичними суперечностями. Уроки Косово

стали основою для подальших обговорень про роль міжнародного співтовариства в конфліктах, де відбуваються масові порушення прав людини.

Розділ 3

НАСЛІДКИ КОСОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ 1998–1999 РР.

Про наслідки Косовського конфлікту отримуємо інформацію з різних джерел. Одним з таких є спогади. Зокрема, з щоденника журналістки Джанін ді Джованні, що стала свідком злочинів під час югославських воєн в 1990-ті рр., отримуємо наступні відомості: «Косовське місто Печ, глибоко символічне для сербів, у вогні. Його одночасно бомбардували сили НАТО і підпалили серби, які, таким чином, карають албанців за бомбардування, виганяючи їх також із довколишніх сіл. Усюди на околицях міста – біженці, здебільшого піші. Стає кусюче холодно, у горах заморозки, а біженці до цього не готові. На них – домашні капці й плетені светри. Лише у кількох – шапки, рукавиці чи належний зимовий одяг. Залишаючи домівки, вони брали лише те, що могли нести в руках. Раніше я питала людей, що вони брали з собою, тікаючи з дому. Весільні фото? Світлини дітей? Свідectва про народження? Більшість із них дивилися на мене порожніми очима. «Ми не взяли нічого», – казали вони. Тобто нічого особистого – лише те, що було найближче» [37].

Війна призвела до тривалих юридичних суперечок. Першим питанням, вирішеним на основі наявних звітів, стала кількість жертв. У більшості звітів кількість загиблих навесні 1999 року оцінюється приблизно у 10 тисяч осіб. У Косово ще довгий час працювали експерти, слідчі та представники ОБСЄ, що базувалися на досвіді розслідування етнічних чисток у Боснії. У результаті було виявлено кілька тисяч зниклих безвісти або вбитих [41].

Одним з найбільш спірних питань залишається твердження про геноцид з боку сербських сил. Геноцид, як правове поняття, має дуже вузьке визначення, адже не слід плутати його з насильством проти цивільного населення, що часто супроводжує будь-який конфлікт. Проте у квітні-травні 1999 року побоювання щодо намірів Мілошевича вчинити геноцид мали певні підстави. Відомо було про його наміри, але реальна ситуація в Косово залишалася неясною. Лише інформація про масову втечу 800 тисяч людей давала уявлення про стан цивільного населення, що опинилося беззахисним перед армією Сербії, яка майже не зустрічала опору [19, с. 231].

Міжнародне право зобов'язує держави запобігати актам геноциду, але досі немає прецедентів та чітких критеріїв для об'єктивного визначення таких дій. Зростаюче після завершення холодної війни занепокоєння щодо міжнародного гуманітарного права підкреслює необхідність чіткого визначення понять, що дозволяють ефективніше реагувати на геноцид [28, с. 122].

10 червня 1999 року, після підписання Військово-технічної угоди між НАТО та Югославською армією, що завершила війну, близько 2000 косовських албанців було переведено з косовських в'язниць до сербських, зокрема в Митровиці, Ніші, Прокупле та Пожаревці. Більшість з них були цивільними особами, затриманими сербськими силовиками без законних підстав під час бойових дій. За інформацією сербських ЗМІ, Міністерство юстиції Сербії пояснило переведення турботою про безпеку ув'язнених. Після війни зберігалися миротворчі сили [27, с. 178].

Станом на березень 2001 року близько 1400 албанців було звільнено, зокрема 150 – на основі закону про амністію, прийнятого в лютому 2001 року. Решта, зареєстровані та оглянуті, проходили різні етапи судового процесу. Деякі з цих ув'язнених, можливо, мали зв'язок з Армією визволення Косова (АВК). Наприклад, навесні 2000 року судовий процес над 143 мешканцями Дяковиці показав, що поліція затримувала навіть тих, хто залишався у власних домівках. Під час арештів траплялися побиття, як, наприклад, 27 квітня 1999

року при затриманні активіста Альбіна Курті, хоча згодом умови утримання покращилися. [27]

В'язні, переведені 10 червня з Ліпляна до Сербії, розповідали Human Rights Watch, як їх зв'язували мотузками, вантажили в автобуси та били тих, хто чинив опір. Один з ув'язнених згадував, що їх зв'язали мотузками, поділили на групи по п'ятдесят і не дозволяли сидати. Вони стріляли в повітря. Півдоби тримали без їжі та води, а потім посадили в автобуси, примушуючи тримати голови вниз. Деякі лежали на підлозі, було холодно, а тих, хто рухався, били. Сербська влада періодично звільняла ув'язнених протягом 1999–2000 років після визнання їх невинуватості. Наприклад, 25 червня 1999 року було звільнено 166 осіб, а в жовтні – ще 54. Наприкінці січня наступного року свободу отримали 49 чоловіків після понад 17 місяців утримання.

Однак суди в Сербії продовжували виносити обвинувальні вироки. Так, 22 травня 2000 року 143 чоловіків з Дяковиці засудили до сукупного терміну у 1632 роки за звинуваченням у тероризмі, незважаючи на недотримання міжнародних стандартів. 10 липня 2000 року п'ятеро студентів з Белградського університету отримали від шести до дванадцяти років ув'язнення на основі зізнань, отриманих під тортурами. [27]

Політичні ув'язнені часто стикалися з відмовою у справедливому судовому процесі. Косовським албанцям виносили вироки на підставі примусових свідчень, при цьому суди ігнорували докази, які могли б виправдати підсудних. Основою обвинувачення зазвичай слугували ненадійні методи перевірки на наявність слідів пороху на руках затриманих. З'явилися повідомлення про випадки, коли родини косовських албанців платили хабарі за звільнення родичів із сербських в'язниць. У публікації Washington Post зазначалося, що за звільнення одного в'язня родичі сплачували понад 10 тисяч доларів. Згідно зі звітом Міжнародної кризової групи, сербські адвокати пропонували сприяти звільненню косовських албанців за суму від 10 000 до 50 000 німецьких марок [40].

Деякі адвокати в Сербії, які представляли косовських албанців, стикалися з погрозами та фізичним насильством. 3 грудня 1999 року юриста албанського походження Текі Бокші, співробітника Центру гуманітарного права, викрали з автомагістралі біля Белграда, коли він повертався після відвідування своїх клієнтів у в'язниці Сремська-Мітровиця. За даними Центру, його разом із двома колегами зупинила поліція в цивільному на автомобілі Mercedes з офіційними номерами. Бокші був звільнений через тиждень.

16 березня ще один юрист Центру гуманітарного права, Хуснійє Битики, разом із дружиною зазнали жорстокого нападу у своїй квартирі в Белграді. Битики, якому наступного дня потрібно було захищати шістьох албанців, обвинувачених у тероризмі, отримав травми голови та потребував хірургічного втручання. Повідомлялося, що він раніше отримував погрози від сербських адвокатів у Косово, яких звинувачував у вимаганні хабарів за звільнення албанців.

У лютому 2001 року новий парламент Югославії ухвалив Закон про амністію, який дозволяв звільняти політичних в'язнів, але не поширювався на осіб, звинувачених у терористичних актах. До середини березня того ж року 157 косовських албанців було звільнено за цим законом. Очевидно, Мілошевич намагався використати в'язнів як інструмент політичного тиску та ослаблення міжнародної адміністрації в Косово. Протягом 1999–2000 років албанці втрачали довіру до міжнародної спільноти через нездатність забезпечити звільнення затриманих. А завершення режиму Мілошевича П. Кандель називає: «розчарування сербської “глибинки” в діях свого лідера» [31, с. 113].

Серед зареєстрованих порушень найпоширенішим стало примусове розлучення чоловіків, жінок та дітей – зафіксовано 5122 випадки. Другим за частотою порушенням стало переміщення, яке налічує 4485 випадків, що зрозуміло з огляду на масштаби конфлікту: понад 850 тисяч косовських албанців покинули Косово, за даними УВКБ ООН, а ще тисячі були змушені переселитися в межах країни. Третє місце за кількістю порушень посіло

затримання – зафіксовано 3478 випадків, а четвертим – позасудові страти з 3453 порушеннями [7]. (див. додаток Г).

У майбутніх звітах Human Rights Watch та інших організацій може бути досліджено динаміку цих порушень: коли та де вони траплялися, а також за яких умов. Особливо важливо дізнатися, чи окремі порушення відбувалися ізольовано або разом з іншими. Для спрощення аналізу цей звіт зосереджується лише на одному з видів порушень, зокрема на найтяжчому злочині – страті [7]. За офіційною інформацією, під час бойових дій було застосовано близько 31 тисячі боєголовок, що містять приблизно 10 тонн збідненого урану. Під час високотемпературних вибухів уран згоряє, виділяючи дрібні частинки оксиду урану, які вражають органи дихання людей у радіусі 300 метрів. Вдихання таких частинок спричиняє серйозні опіки слизової оболонки, що призводить до розвитку злоякісних пухлин. Окрім радіоактивної небезпеки, уран є високотоксичним канцерогеном та мутагеном. Частинки оксиду, що утворюються після вибуху, переносяться вітром та осідають на ґрунті й рослинності. Якщо ці частинки потрапляють до організму разом із зараженою їжею або водою, вони можуть викликати серйозні проблеми зі здоров'ям, включаючи хромосомні пошкодження та порушення репродуктивної функції. Видалити або нейтралізувати збіднений уран із навколишнього середовища неможливо.

Біологічне накопичення урану може призвести до незворотних наслідків для здоров'я мешканців постраждалих регіонів. Існують підстави вважати, що збіднений уран спричинив так званий «синдром Перської затоки», який уразив багатьох військових США та Великої Британії, що брали участь у бойових діях у Перській затоці 1991 року. Внаслідок цього захворювання померло близько 3000 осіб, а серед тих, хто вижив, народжувалися діти з вродженими вадами.

Подібні явища спостерігалися в південному Іраку, де зросла кількість вроджених вад, лейкемії та інших онкологічних захворювань у дітей. Також аналогічні проблеми виявлено в Боснії та Герцеговині після застосування боєприпасів зі збідненим ураном у 1995 році. З огляду на інтенсивне

бомбардування Югославії з березня по травень 1999 року, де активно використовувалися такі боєголовки, є всі підстави припускати значне зростання рівня захворюваності [38].

У період з 24 березня до 5 червня 1999 року літаки сил НАТО здійснили понад тридцять чотири тисячі вильотів, перебуваючи в повітряному просторі Югославії та сусідніх територій близько ста п'ятдесяти тисяч годин. Така інтенсивність присутності військової авіації на обмеженій площі призвела до значного погіршення екологічної ситуації, а також до забруднення опадів. Серед шкідливих речовин виділялися перхлорат амонію, полівінілхлорид, стеарат свинцю, полібутадієн та поліетилен. Під час польотів військові літаки викидали вихлопи, що містять оксиди азоту, які негативно впливають на озоновий шар. Зокрема, паливо, яке використовували літаки типу F16 та Mirage у ході авіаударів НАТО, містило токсичні гідроксиди. Через конфлікт у Косово відбулася масова втеча людей до Албанії та Македонії (див. додаток Д).

Обидві країни не мали необхідних ресурсів чи інфраструктури для розміщення численних біженців. Табори, особливо наметові, страждали від проблем із каналізацією, стихійних звалищ та масштабної вирубки дерев, яку здійснювали для отримання дров. У багатьох випадках побутові стічні води та забруднені рідини зі звалищ проникали в підземні водоносні горизонти, що призводило до їх забруднення. Також чимала частина відходів та стічних вод потрапляла у поверхневі водойми, включаючи річки. Зусилля місцевих органів влади та міжнародних організацій були недостатні для належного вирішення цих екологічних викликів. Крім того, конфлікт виявив складнощі міжнародних відносин на Балканах, продемонструвавши суперечності між глобальними інтересами держав і принципами гуманітарного права. «10 червня 1999 р. було прийнято Резолюцію Ради безпеки ООН № 1244, що гарантувала суверенітет та цілісність Югославії, Косовський край контролювався міжнародними силами ООН за участі організації Північноатлантичного договору (КФОР – Kosovo Forces)» [16, с.9.], [10].

Таким чином, військові операції порушили положення про захист довкілля, яке передбачене Першим додатковим протоколом до Женевської конвенції. Бомбардування об'єктів, що становлять екологічну небезпеку, є грубим порушенням цього протоколу. Військові дії НАТО на території Югославії не відповідали принципам, закріпленим у Декларації Ріо про навколишнє середовище та розвиток (1992 рік), а також суперечили духу та положенням низки резолюцій, конвенцій і декларацій, ухвалених на конференціях ООН та інших міжнародних організацій протягом десятиліть. Ці дії перешкоджали розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища та знижували відповідальність за екологічну шкоду. Тож, втручання НАТО, зокрема бомбардування сербських позицій, продемонструвало зміну міжнародних підходів до захисту прав людини, іноді переважаючи принцип суверенітету. Війна стала поштовхом до незалежності Косово, що, попри неоднозначне міжнародне визнання, закріпила новий політичний порядок у регіоні. Сліди конфлікту значно вплинули на економічний, соціальний та політичний розвиток обох сторін, залишивши потребу в довготривалому відновленні.

ВИСНОВКИ

Косовська війна (1998–1999 рр.) стала однією з найгостріших криз кінця XX століття. Вона мала як локальне, так і глобальне значення. Конфлікт виник на тлі тривалого міжетнічного протистояння між сербами та албанцями у Косово. Основна причина зіткнення – політичні утиски, порушення прав албанців та радикалізація частини населення, що призвело до створення Армії визволення Косова.

Причини зростання албанського націоналізму та сепаратизму в Косово мали комплексний характер і були зумовлені поєднанням економічних, соціальних, політичних та ідеологічних чинників. Хронічна економічна відсталість регіону, високий рівень безробіття при стрімкому прирості населення створювали напружене соціальне середовище. Централізована модель управління та загальне ослаблення югославської соціалістичної системи лише загострювали ситуацію, відкриваючи простір для радикалізації національних рухів.

Особливу роль відіграла система освіти, яка була орієнтована переважно на Албанію, що сприяло формуванню окремішньої ідентичності серед албанського населення Косова. Таким чином, політична ізоляція, економічна

нерівність і культурна автономія стали підґрунтям для формування потужного націоналістичного руху з чітко вираженими сепаратистськими настроями.

Югославська влада, очолювана Слободаном Мілошевичем, жорстко придушувала спротив, що призвело до численних жертв, етнічних чисток та порушень прав людини. Міжнародне співтовариство спершу обмежувалось дипломатією. Після провалу переговорів у Рамбуйє та ескалації насильства НАТО розпочало операцію проти Югославії. Операція «Союзна сила» (24 березня – 10 червня 1999 р.) стала першим масштабним втручанням НАТО без мандата ООН. Це викликало суперечки щодо легітимності інтервенції, але частина міжнародної спільноти вважала її гуманітарною акцією задля запобігання геноциду.

Результатом конфлікту стало виведення югославських сил, створення міжнародної адміністрації (UNMIK), розгортання місії НАТО (KFOR) та повернення албанських біженців. Однак почались напади на сербське населення та інші меншини, що спричинило нову хвилю насильства.

Найбільше постраждали мирні жителі, які стали жертвами етнічного насильства, репресій та примусового переселення. Загинуло понад 10 тисяч людей, переважно косовські албанці, хоча серед постраждалих були й серби та представники інших національних меншин. Близько 850 тисяч осіб були змушені залишити свої домівки, рятуючись від бойових дій, а після завершення конфлікту вже сербське населення масово виїжджало з Косова, побоюючись репресій з боку албанської більшості.

Конфлікт спричинив масштабну гуманітарну кризу: табори біженців у сусідніх країнах були переповнені, відчувався гострий брак продовольства, води та медичної допомоги. Війна також завдала величезної шкоди інфраструктурі – було зруйновано житлові будинки, школи, лікарні, дороги, мости та енергетичні об'єкти. Це ускладнило процес повернення біженців та відновлення мирного життя. Насилля завдане населенню, залишило глибокий слід на покоління вперед, а етнічні протиріччя, загострені війною, надовго визначили суспільно-політичний клімат у регіоні.

З політичної точки зору, війна прискорила крах режиму Мілошевича та остаточний розпад Югославії. Вона також вплинула на архітектуру міжнародної безпеки: розширення впливу НАТО та зміни у праві щодо інтервенцій. Таким чином, конфлікт став прикладом складного протистояння, де перетнулись локальні проблеми та глобальні інтереси. Досвід Косова важливий для аналізу сучасних конфліктів, ролі міжнародних організацій та захисту цивільного населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. Стаття 51.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 23.03.2025).
2. ЖЕНЕВСЬКА КОНВЕНЦІЯ про поводження з військовополоненими
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 16.01.2025).
3. CIVILIAN DEATHS IN THE NATO AIR CAMPAIGN / Human Rights Watch. February 2000, Vol. 12, No. 1 (D). URL: <https://www.hrw.org/reports/natbm002.pdf> (дата звернення 16.02.2025).
4. Clark Wesley. Interviews – General Wesley Clark. PBS Frontline. URL: <https://web.archive.org/web/20250209191352/https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/interviews/clark.html> (дата звернення 26.01.2025).
5. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina
URL: https://en.wikisource.org/wiki/General_Framework_Agreement_for_Peace_in_Bosnia_and_Herzegovina (дата звернення 22.04.2025).

6. Memorandum 1986 (the Greater Serbian Ideology) by Serbian Academy of Arts and Sciences.
URL: [https://web.archive.org/web/20100329021617/http://www.trepca.net/english/2006/serbian memorandum 1986/serbia memorandum 1986.html](https://web.archive.org/web/20100329021617/http://www.trepca.net/english/2006/serbian%20memorandum%201986/serbia%20memorandum%201986.html) (дата звернення 26.04.2025).
7. NATO. Statement by the Secretary General of NATO, Dr. Javier Solana. NATO. 1999. 9 червня. URL: <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm> (дата звернення 26.04.2025).
8. RESOLUTION 1160 (1998).
URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1160\(1998\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1160(1998)) (дата звернення 10.05.2025).
9. RESOLUTION 1199 (1998).
URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1199\(1998\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1199(1998)) (дата звернення 26.04.2025).
10. RESOLUTION 1244 (1999)
URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n99/172/89/pdf/n9917289.pdf> (дата звернення 04.04.2025).
11. Rubin, James P. Press Briefing by James P. Rubin, Spokesman [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. 1999. 22 лютого. URL: https://1997-2001.state.gov/policy_remarks/1999/990222a_rubin.html (дата звернення 26.04.2025).

Монографії та статті

12. Алексієвець М. Косово: основні етапи самовизначення та становлення державності. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2017. Вип. 20. С. 170–175.
13. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / пер. з англ. А. Іщенка. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
14. Боровик Л. Визначення у засобах масової інформації ролі НАТО у косовському конфлікті: уроки для України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72). № 1(3). С. 180–186.

15. Васильєва, Д. Р. (Д. Р. Васильєва) (2020) *Косовська проблема у контексті європейської інтеграції Сербії та Косово*. Наукові записки студентів та аспірантів. Серія «Міжнародні відносини» (Вип.5). С. 93-105.
16. Дівак В. Косово, боротьба за незалежність: історія питання та його наслідки *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 107–119.
17. Єлавич Б. Історія Балкан. XX століття / Пер. з англ. Р. А. Семків. К.: Свенас, 2004. 600 с.
18. Каравайцева О. В. Незалежність Косово: історія та міжнародні наслідки конфлікту. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 111–120.
19. Ліпкан В. А. Правові та організаційні засади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми / За заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2013. 376 с
20. Павлюк Т. В. Релігійний чинник у Балканській кризі. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: історичне релігієзнавство. 2012. Вип. 6. С. 241–247.
21. Павленко О. Косовська криза 1999 р. та її вплив на сучасні міжнародні відносини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. Тернопіль, 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 132–136.
22. Павленко О. С. Позиція міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова (1990–2010-ті роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / О. С. Павленко ; наук. керівник А. Ю. Мартинов ; Інститут історії України НАН України ; Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Київ ; Тернопіль, 2018. 203 с.
23. Павленко О. Політика США щодо проблеми визначення статусу Косово (1990–2015 роки). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини* / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 17. Тернопіль, 2016. С. 127–133.
24. Павленко О. Проблема статусу Косово в політиці Європейського Союзу (1998 – 2016 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 107–113.

25. Павленко О. Розвиток внутрішньополітичних процесів у Косово (1999–2017 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 26: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С. В. Віднянський. К.: 2017. С. 325–343.
26. Пхіденко М. Косовський прецедент та його вплив на сучасні міжнародні відносини. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 2024. Вип. 2(53). С. 64–71.
27. СІПРІ 2017: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О.Мельник (керівник проекту) та ін. К.: Заповіт, 2017. 568 с.
28. Сокиринська О.А. Правовий аналіз військового конфлікту у Косово з точки зору дії міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 119–124.
29. Сухушина О., Овчаренко, О. *Проблеми інтеграції країн Балканського субрегіону в ЄС в умовах глобалізації. Соціально-політичні процеси в Україні та світі у контексті глобалізаційних перетворень*. 2021. С. 152–156.
30. Ткачик О. Албансько-сербське протистояння в Косово (1990 – 1999 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2012. Вип. 38. С. 95–102.
31. Ткачик О. О. Косовський конфлікт в українській та російській історіографії (1992–2010 рр.). Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Збірник наукових праць. 2010. С. 111–116.
32. Худолій А.О. Америка в постбіполярному світі: інерція політичних стереотипів. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. 128 с.

Підручники і посібники

33. Рудько С.О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острог, 2010. 220 с.
34. Путівник до саміту НАТО у Вашингтоні 23–25 квітня 1999 року. [Б. м.] : [б. в.], Б. р. 119 с.
35. Яровий В. І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст.: Курс лекцій. К.: Либідь, 1996. 415 с

Автореферати дисертацій

36. Шимкевич К. О. Участь міжурядових та громадських організацій у подоланні наслідків воєнних злочинів у країнах колишньої Югославії (1991-2008 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2016. 23 с.

Інтернет-ресурси

37. Божевілья впритул. Журналістка Джанін ді Джованні була свідком найстрашніших злочинів під час Югославських воєн 1990-х.
URL: <https://babel.ua/texts/94629-bozhevillya-vpritul-zhurnalistka-dzhanin-di-dzhovanni-bula-svidkom-naystrashnishih-zlochiniv-pid-chas-yugoslavskih-voyen-1990-h-usi-voni-peregukuyutsya-z-zhahittyami-nashoji-viyni-publikuyemo-shchoden> (дата звернення: 13.04.2025).
38. ВІЙНА У КОСОВО: екологічні аспекти й наслідки для довкілля.
URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Vplyv-vijny-na-Balkanah_12905.pdf (дата звернення: 15.04.2025).
39. Гац А. Косовський конфлікт: історія та сучасністьURL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2302/1/Hats_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf (дата звернення: 18.04.2025).
40. Коваленко О., Пивоваров С. Серби та албанці століттями вбивали одне одного у Косові, і днями ледь знову не почалася війна. Згадуємо історію конфлікту і проголошення незалежності Косова, що не має нічого спільного з «лнр» і «днр», 2022 р.

URL: <https://babel.ua/texts/82374-serbi-ta-albanci-stolittyami-vbivali-odne-odnogo-u-kosovi-i-dnyami-led-znovu-ne-pochalas-viyna-zgaduyemo-istoriyu-konfliktu-i-progoloshennya-nezalezhnosti-kosova-shcho-ne-maye-nichogo-spilnogo-z-ldnr> (дата звернення: 13.04.2025).

41. Операція «Союзницька сила». Бомбардування Югославії силами НАТО. Радіо Свобода.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/operation-allied-force-before-after/29836462.html> (дата звернення: 23.04.2025).

42. Central Intelligence Agency (CIA). The World Factbook: Kosovo [Електронний ресурс]. CIA – The World Factbook. URL: <https://web.archive.org/web/20181224211332/https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html> (дата звернення: 13.04.2025).

43. Behind the Kosovo crisis. The BBC documentary Moral Combat: Nato at War was transmitted on Sunday 12 March, 2000 on BBC2

URL: <https://web.archive.org/web/20160101051746/http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/674056.stm> (дата звернення: 13.03.2025).

44. Jeffrey Smith. A TURNAROUND IN KOSOVO REBELS BOUNCE BACK AS NATO THREATS DRIVE ARMY OUT. November 18, 1998

URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/11/18/a-turnaround-in-kosovo/eae78d81-304f-4fda-8fd5-e0e80e02f2c8/> (дата звернення: 10.04.2025).

45. UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo

URL: <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword-01.htm> (дата звернення: 11.04.2025).

46. The Kosovo Liberation Army: Does Clinton Policy Support Group with Terror, Drug Ties? / March 31, 1999

URL: <https://web.archive.org/web/20000816165402/http://www.senate.gov/~rpc/releases/1999/fr033199.htm> (дата звернення: 03.04.2025).

47. STATISTICAL ANALYSIS OF VIOLATIONS

URL: <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword2a.html> (дата звернення: 13.04.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Бойовики Армії визволення Косова (АВК) охороняють залізницю в селі
Терде на захід від Приштини**

Джерело: URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/operation-allied-force-before-after/29836462.html>

Додаток Б

**Меморіальний комплекс Адема Яшарі в Преказі, Косово , з будинком, у
якому Адем Яшарі та понад 60 інших людей були вбиті під час нападу на
Преказ (1998)**

Джерело: [Електронний ресурс]. URL:
[https://en.wikipedia.org/wiki/Adem_Jashari#/media/File:Adem_Jashari_Memorial_in_Prekaz_January_2013_09_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Adem_Jashari#/media/File:Adem_Jashari_Memorial_in_Prekaz_January_2013_09_(cropped).jpg)

Додаток В

Чоловік відводить свою дочку від зруйнованих будівель після того, як повітряні удари НАТО розбили центр Приштини – столиці Косово

Джерело: URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/operation-allied-force-before-after/29836462.html>

Додаток Г

Кількість страт, повідомлена Human Rights Watch

Джерело: URL:

<https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword2a.html>

Додаток Д

Косовські албанці перетинають кордон до Албанії на початку 1999 року

Джерело: URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/operation-allied-force-before-after/29836462.html>